EER IS TEER.

TEGEN

MR. W. H. DE BEAUFORT'S

GIDSARTIKEL

„DE DEPUTATENVERGADERING."

DOOR

DR. A. KUYPER.

AMSTERDAM. J. A. WORMSER.

1889.

EER IS TEER.

TEGEN

MR. W. H. DE BEAUFORT'S

GIDSARTIKEL

„DE DEPUTATENVERGADERING."

DOOR

DR. A. KUYPER.

AMSTERDAM. J. A. WORMSER.

1889.

Aan Mr. W. H. de Beaufort.

HoogEdel Gestrenge Heer!

Gij hebt het oorbaar geacht, in het *Gids*-nummer van Juni een weinig den draak te steken met de »Deputatenvergadering" der Antirevolutionaire partij.

Dit hadt Gij niet *moeten* doen.

Als een 5 à 600 mannen uit alle streken onzes lands genoeg belang in de *publieke zaak* stellen en liefde genoeg voor het vaderland in hun borst vinden, om er een reis naar Utrecht voor over te hebben, dan moet Ge dit ook in Uw politieke tegenstanders kunnen waardeeren. Te hooger kunnen waardeeren naar gelang verreweg het grooter deel dier Deputaten uit mannen bestaat, die er hun werk om verzuimen moeten; die zich iets ontzeggen moeten om de reiskosten heen en terug te betalen; en die er heentrekken, vooruit wetend dat ze noch naar een lauwer in het debat kunnen dingen, noch ooit iets voor zichzelf van den strijd der Antirevolutionaire partij hebben te wachten.

Het heeft aan de beste mannen ten onzent sinds 1844 zoo ongelooflijke inspanning gekost, om onder ons volk »politiek leven" te wekken. Nog roert zich dit veel te mat en in veel te beperkten kring. Maar als Ge de verkiezingen van vóor twintig jaren met den stembusstrijd van 1888 en 1889 vergelijkt, kan het toch ook Uw aandacht niet ontgaan zijn, wat reuzenschrede we vooruit deden. En nu voor dit „*public life*" onze door U gehekelde Deputatenvergadering een wekker bleek, die duizenden en tienduizenden burgers, eertijds met politieken slaap als overgoten, in korten tijd helder wakker riep, en, door hèn op de loopplaats te doen aantreden, ook

in Uw eigen kampement een heel ander leven bracht, had uw onpartijdige zin hoog genoeg moeten staan, om zulk een samenkomst, meest van mannen *uit het volk*, niet door het schuinsche lachje van uw ingehouden ironie aan den lachlust van uw *Gids*-publiek ten buit te leveren.

Het is zoo, de *Deputatenvergadering* is uw *Liberale Unie* niet. Eer vormen beide vergaderingen een scherp contrast. Bij U al geleerdheid wat er schittert; een landjuweel van enkel meesters en doctoren; altegader hooge personaadjes en lieden van aanzien. En daartegenover op onze Deputatenvergadering óók, ja, *enkele* hooger geplaatsten op de maatschappelijke ladder, maar toch de groote menigte der opgekomenen niets dan mannen zooals »de kleyne luyden" van Prins Willem waren; eenvoudige burgers uit onze steden en van het platteland; ploegers meer dan penvoerders; met acte noch diploma ooit gesierd. En al vat ik nu uitnemend, hoe men onder de aanzienlijke geslachten, waaruit Gijzelf sproot, en in de kringen der geleerdheid, waaronder Gij een naam met eere verwierft, zich soms vroolijk maakt met deze »kinderen des volks", en het onhebbelijk beeld, dat in zijn spottenden geest oprees, tamelijk juist geboetseerd vindt in de ezelskoppen op menschenskeletten, waarin de teekenaar van Uylenspiegel zijn vindingrijkheid tentoonstelt, — toch wil ik U als denkend en nádenkend publicist gevraagd hebben, of het vroed, of het profijtelijk is, dat Gij met uw machtig schild, zij het ook slechts zijdelings, zulk een laatdunkendheid dekt.

Gij weet toch zeer wel, dat allerminst uw Antirevolutionaire medeburgers de beteekenis der hoogere standen miskennen. Immers het feit is onloochenbaar, dat ze onveranderlijk aan een man van hoogen naam, mits zijn geest niet tegen den Geest van Christus inga, bij de stembus voorkeur geven. En overmits nu de aanzienlijken en geleerden toch niet *al* het volk zijn, is *dit* juist de glorie onzer Deputatenvergadering, dat zij ons het *nationale* leven in *al* zijn schakeeringen vertoont, en wat hoog en wat laag leeft, in broederlijken zoen weet saam te brengen.

Vooral speet mij uw ongunstig vermoeden tegen den *eerlijken* zin der opgekomenen.

Of is dit te scherp uw bedoeling weêrgegeven?

Maar immers Gij vondt goed aldus tegen hen te insinueeren:

»Met dank aan der vaderen God roemde hij (Dr. K.) dat niet licht in wat land ook een staatkundige partij een kring van mannen als hier zal saambrengen, mannen die zoo onverdroten voor de publieke zaak des vaderlands geijverd hebben en zoo bijna nooit iets voor zich zelf van die publieke zaak hebben gevergd." Mij dunkt bij dat woord zullen de harten der deputaten, in stille zelfvoldoening, sneller geklopt hebben, en zoo al bij een enkele de gedachte binnensloop aan de tonnen gouds, ten behoeve der scholen uitsluitend voor hunne kinderen ingericht, van de publieke schatkist te vergen; dan zal de vrees, of deze afwijking van gedragslijn ook het recht op een toekomstige lofspraak van gelijken aard zou doen verbeuren, wel spoedig zijn vervlogen, toen de geruststellende verzekering van de lippen des redenaars daalde, dat de kracht van zijne partij »niet schuilt in het stroeve mechanisme der theorie, maar in de leidende gedachte die inwoont in het organische leven", en dat daardoor de soepelheid en plooibaarheid van haar actueel optréden" wordt gerechtvaardigd."

Deze *tirade* nu, zou ik zeggen, had aan uw pen niet *mogen* ontsnappen. Gij weet toch, dat de geestdrift der opgekomen Deputaten in vroeger jaren, toen er van subsidiën nog *met geen woord* sprake viel, even warm was. Gij wist dat de acht ton gouds, die thans geboden wierd, aan het vrije onderwijs de verplichting oplegt om een kleine *duizend* onderwijzers meer aan te stellen; iets wat een vermeerdering van *vijf tonnen gouds* in de uitgaven eischt; zoodat feitelijk de te maken winst, van *acht* tot beneden de *drie* ton daalt. Gij wist, dat over de 150,000 kinderen op onze vrije scholen verdeeld, deze drie ton slechts *f* 2.— per kind levert, d. i. even 8 pCt. op de kosten. En, wat in nog erger zin doodelijk voor uw ironie blijkt, Gij wist beter dan iemand, hoe de *Liberale Unie*, meest uit *gegoede* personen saamgesteld, optreedt voor een partij, die nu reeds twintig en straks dertig jaar voor een inzet niet van *drie ton,* maar van *drie maal drie millioen* de politieke roulette liet loopen; en die, had de *Spreukendichter* haar gekend, zonder missen als vijfde *onverzadigbare* aan de *vier* zou zijn toegevoegd, die nooit zeggen: *het is genoeg*, maar altoos het eentonig refrein van: *Geef, geef, geef!* herhalen.

Daarom protesteer ik met al de kracht, die in mij is, tegen den onverdienden smaad, door U op deze goede, trouwe mannen geworpen. Gij zoudt niet gesproken hebben gelijk Gij deedt, als Gij bij dit bestanddeel van uw volk minder vreemdeling waart. En terwijl ik het mij een eere reken, in een mate ook door U niet verheeld, het vertrouwen dezer vroede, vrome en praktische mannen te mogen bezitten, tart ik U nogmaals, mij een andere staatkundige volksvergadering te noemen, die het van de Deputatenvergadering, waarmeê Gij een loopje naamt, in onbaatzuchtigheid, in ideale bedoeling en in echt nationale samenstelling wint.

Eer is teer!

Doch hiermeê is mijn klacht dan ook ten einde; want dat Gij ná de *Deputatenvergadering* ook haar *Voorzitter* over den hekel haalt, ontmoet mijnerzijds geen de minste bedenking. Wie zich op de markt waagt, moet tegen een stootje kunnen. En als ik mij dan herinner, hoe *Uw* geestelijke voorouders *mijn* geestelijke vaderen; en dat geen minderen dan een Bilderlijk, een Da Costa, een Groen van Prinsterer; buiten de wet gesteld, gekrenkt en toegetakeld hebben, dan vindt de mindere felheid, waarmeê in mij een hunner epigonen vervolgd wordt, slechts haar verklaring in den eerbiedigen afstand, die mij van mijn zooveel grootere voorgangers scheidt.

Bovendien de »peper-en-zoutbus" mág ik op den politieken disch wel.

Nog vóor niet lange jaren waren onze politieke gastmalen zoo bang deftig, dat er geen kans bestond wakker te blijven bij den afgemeten, *would-be* classieken, of gelijk Bilderdijk het noemde, »gladhoutschen" tafelkout. De vertoogen waren in die deftige dagen wettige afstammelingen van de aloud befaamde *Nuts*-verhandelingen. Het volk luisterde dan ook niet. Men *kon* er eenvoudig niet naar luisteren. En, om ook mijnerzijds aan uw zeldzaam kiesche beeldspraak van den *Diepenbeckschen* proponent eere te bieden, ja, waarlijk bij die in saaie taaiheid onovertroffen vertoogen wreef het

volk zich den slaap uit de oogen en vroeg, als het uit was, de suffert aan den dommelaar, »of hij daar nu iets van begreep".

Winste voor onze taal en winste voor het volksleven acht ik het dan ook, dat deze caricatuur van den »gouden Burgemeestersstijl", dan toch eindelijk aan verval van krachten bezweek, en sedert een gezelliger, een meer menschelijke toon in onzen politieken kout en in onze polemische vertoogen ingang vond. Voorzoover ik-zelf aan dien kout en die vertoogen deelnam, zag ik er dan ook nooit vergrijp tegen den goeden smaak in, soms terdege wat peper op het toebereide gerecht te strooien; een enkele maal zelfs in den kruidnageldoos een wat gulle greep te doen. En al ga ik nu niet zóó ver, om het fijn of geestig te noemen, als de redactie van het eerste blad in de hoofdstad haar politieken tegenstander onder den figuratieven naam van *Sint Abraham* ten titel boven haar leader plaatst, toch maakt zulk een laffe, wansmakelijke zet van het *Handelsblad* mij nog minder kriegel, dan dat aaneenlijmen van stadhuiswoorden, waaraan met name *de Gids*, ook onder uw auspiciën, zoo gelukkig een einde hielp maken.

Zoo ongeoorloofd als ik uw aan satire grenzende ironie ten laste van de Deputatenvergadering vond, zoo van heeler harte aanvaard ik daarom de luimige wijs, waarop ge mijn speech parodieert. Zelfs uw *tableau vivant* van de *Trimurti*, die U de drie Schikgodinnen als in mijn éénen persoon vereenigd doet voorstellen, vind ik zinrijk en niet onaardig. Nóg aardiger zelfs dan Gij het bedoeld hadt, omdat ik beter dan Gij weet, hoe bot de schaar van uw derde Schikgodin is. Gij dacht toch dat ze van *staal* was gesmeed. En zie, ze is slechts een *houten* snijdsel.

Doch ter zake.

Hoofddoel bij uw opstel was niet critiek op mijne redevoering te leveren, noch ook om het op te nemen voor de »groote Revolutie". Gij miktet anders dan het *Weekblad van het Regt* deed [1]). Veeleer was, wat U tot schrijven dreef, het alleszins geoorloofd doel om aan uw politieken tegenstander een »raken" lansstoot toe te

[1]) Zie over de critiek op mijne rede in dit *Weekblad* het naschrift achter dezen brief.

brengen, door hem te betrappen op tegenspraak met zichzelf en op allerlei onvergeeflijke inconsequentie.

Heuschelijk, gelijk dit van U te verwachten viel, doet Ge dit onder den vriendelijken vorm van *een vraag naar meer licht.*

Nu juist niet omdat Ge op het ontvangen van dat *meerdere licht* rekendet. Zelfs ben ik overtuigd, dat het U geen oogenblik bevreemd zou hebben, indien ik *niet* had geantwoord. Eer rekendet Gij er op, dat dit meerdere licht niet zou *kunnen* ontstoken worden. En in dit voortduren van het *chiar' oscuro* hadt Gij dan het *vae victis* voor uw verslagen gladiator gezien.

Toch antwoord ik *wel.* Niet slechts omdat wie een bal naar zich ziet kaatsen, vanzelf lust voelt om dien bal terug te slaan; maar veel meer nog, omdat Gij meer dan één punt aanroert, waaromtrent het ook m. i. in hooge mate gewenscht is, dat belemmerend misverstand uit den weg worde geruimd.

En al zal het licht, dat een man uit »de nachtschool" U daarbij kan bieden, geen licht van den luchter, maar hoogstens licht uit *de lantaarn* zijn, toch gunt Gij me wel, ook bij het schijnsel van dit mijn triestig lantaarntje niet slechts *die* vraagstukken te bezien, waarover Gij-zelf wenschtet, dat meer licht ontstoken wierde, maar ook even op die twee eerste puntjes te turen, die door U wel van minder belang worden geacht, doch waarvoor Gij, onder de hand, mij dan toch maar in het krijt zet.

Die twee slechts terloops door U aangestipte puntjes betreffen ons *samengaan met de Roomsche kiezers* aan de stembus, en mijn (bij derde van vergelijking) op één lijn stellen van *onze oude Regenten*, droever gedachtenisse, met de Bourbons te Parijs.

Op beide een zaakrijk woord ten bescheid.

Hoe, zoo vraagt Ge, kan dat toch samengaan, dat gij, Antirevolutionairen, als hoofddoel van uw strijd noemt: »dat het Evangelie in kerk en school en pers zijn vrijen loop hebbe onder alle rangen en standen des volks", en dat ge toch aan de stembus samenloopt

met hen, »voor wie juist het tegenovergestelde van deze Belijdenis hoofdzaak is?"

Een historische wedervraag ligt hier voor de hand. In de periode van '48 zou de liberale partij nooit op het kussen zijn gekomen noch gebleven, *zonder de hulp van dezelfde Roomsche kiezers.* Eilieve, hoe zou dan uw antwoord luiden, als ik U op mijne beurt eens vroeg: »Hoe ter wereld kon dat toch samengaan, dat Gij in '48 U tot hoofddoel koost om, aan de oppermacht der Rede ongestoorde heerschappij in ons staatsleven te verzekeren, en dat Ge toch aan de stembus samenliept met hen, »voor wie juist het tegenovergestelde van dit streven hoofdzaak was?"

Niet waar, Ge zoudt antwoorden, dat een tijdelijk samenloopen aan de stembus, op zichzelf, nog volstrekt geen overeenstemming in den wortel der beginselen insluit. Dat wat U destijds met de Roomsche kiezers arm in arm deed gaan, slechts het actueel belang was, om saam aan de doodelijke omhelzing van het toenmalig Conservatisme te ontkomen. Als ook, dat Ge sinds dien tijd weer elk uw eigen pad koost.

Voor een deel *hebt* Ge dus uw antwoord reeds. Maar ik laat het hier niet bij.

Ook Uw fijne dialectiek houdt van juiste onderscheidingen. Maar waarom begingt Ge dan een logische fout *(paralogisme)*, door in uw *stelling* het woord »Evangelie" in anderen zin te nemen dan in uw *tegenstelling*. Evangelie en Evangelie is immers twee. Verdiep ik mij in de eeuw der Reformatie, dan gaat de strijd tegen Rome om het Evangelie *tot Behoudenis van zondaren.* Niet alsof Rome dit Evangelie geheel verwierp. Dat te beweren, ware ongerijmd geweest. Neen, maar onze vaderen brachten tegen Rome de klacht in, dat het door zijn semipelagiaansche anthropologie van de Belijdenis van den Christus *als den eenigen en algenoegzamen Zaligmaker* was afgeweken, en dientengevolge door allerlei *menschelijke* inzettingen en *menschelijke* verdiensten zijn Middelaarsglorie verduisterd had. Onze vaderen omschreven het aldus bedoeld Evangelie als »den vollen raad Gods tot behoudenis van zondaren"; en het is voor dit *Evangelie der Behoudenis*, en geen ander, dat onze Martelaren zich in den dood

offerden. *Deze* tegenstelling met Rome wordt door den Calvinist dan ook nu nog onverkort en onverzwakt gehandhaafd. Nog drilt onzerzijds elk Calvinist kloek en moedig voor Augustinus tegen den Semipelagiaan de lans. En zijnerzijds heeft Paus Leo XIII in zijn jongste Encycliek nog even beslist, als zijn voorganger, die Luther in den ban sloeg, hiertegenover het semipelagiaansche standpunt als uitgangspunt gekozen voor zijn onderrichting der volkeren. [1])

En nu laat ik uw persoonlijke overtuiging natuurlijk geheel buiten spel, maar ga toch niet te ver, zoo ik van het Liberalisme *als richting* zeg, dat het op het punt van den vrijen wil en van de menschelijke verdienste niet alleen *bondgenoot van Rome* tegen den Calvinist is, maar zelfs wat Rome nog aan den Middelaar liet, hem geheel ontstal, om (*achter* Rome's semipelagianisme, ja, tot *achter* Pelagius zelf teruggaande) den *Mensch* als mensch op het voetstuk te plaatsen, waarop naar luid de lijfspreuk van den Calvinist voor niemand plaats is dan *voor den Christus*.

Komt Ge dus op den ouden strijd met Rome uit de eeuw der Hervorming, dan zijt Gij, Liberalen, thans Rome's wegbereiders en bondgenooten, en staan wij, Calvinisten, nog even beslist als onze vaderen onverzoenlijk tegen Rome's kerk over. Zoo Gij ooit een nummer van *de Heraut* inzaagt, weet Ge dan ook, hoe onverbiddelijk nog altoos op theologisch gebied *menschenverdienste*, en op kerkrechtelijk gebied de zuurdeesem der *Hierarchie* van Calvinistische zijde bestreden wordt. Iets wat Dr. Schaepman eens in de Tweede Kamer er voor uit deed komen, hoe hij zeer wel wist, dat aan geen inrichting van hooger onderwijs hier te lande scherper wapenen tegen zijn eigen Kerk zouden gesmeed worden, dan juist aan de Vrije Universiteit.

Gij waart dus ten prooi aan eene vergissing, toen het U voorkwam, alsof de Calvinist, voorzooverre *in der vaderen geest* »het Evangelie" inzet was, ook maar een haarbreed afweek van het spoor ons door het martelaarsbloed geteekend. *Uwe geestverwanten* gaven de erfenisse der vaderen aan Rome prijs, terwijl omgekeerd juist *mijn geestver-*

[1]) Zie de Encyclica van 20 Juni 1888: *Libertas praestantissimum naturae donum.*

wanten die erfenisse onverzwakt en ongeschonden tegen de Roomsche kerk verdedigen.

Maar als nu ditzelfde *Evangelie* ook met het oog op 1789 inzet heet, thans niet tegen *Rome*, maar tegen de *Revolutie*, dan ontging het ook uwe scherpzinnigheid niet, hoe hiermeê nog iets anders dan het Evangelie *der Behoudenis* bedoeld is. Immers als Edmund Burke en Chateaubriand, Stein en Haller, Stahl en Groen van Prinsterer op hún beurt de banier van het Evangelie opheffen, om de volkeren van den afgrond *der Revolutie* terug te roepen, dringen deze mannen *achter* het vraagstuk der »Behoudenis van zondaren" tot het vraagstuk van het *Gezag* door. Niet alsof de zedelijke wedergeboorte begraven wierd of wierd losgelaten. Hoe toch kon er dan nog van Evangelie sprake zijn? Alleen maar, tegenover *de Revolutie* is dit niet genoeg. De beginselen der Fransche Revolutie raken voor alles den diepsten wortel der *gezagsquaestie*. Zal er vrijheid voor de volkeren dagen door, naar luid den Revolutieheld uit Psalm 2, alle banden van God en zijn Gezalfde af te werpen [1]), of wel, is er geen waarachtige vrijmaking dan juist *door in God de bron van alle souverein gezag te eeren?*

Stond nu Rome èn in de eeuw der Reformatie, èn staat het ook thans nog in deze alles beheerschende Gezagsquaestie aan Uwe zijde, dan voorzeker ware er voor uwe verwondering oorzaak. Maar nu Gij evengoed als de beste kenner der historie weet, hoe (een Mariano en tutti quanti uitgezonderd) Rome, èn toen koos èn nog pleit voor den oorsprong van alle souvereiniteit in de absolute afhankelijkheid, waarin alle schepsel tot zijn Schepper staat, dan kunt noch zult Gij ontkennen, dat in den strijd tegen *de Revolutie* van 1789 Rome met den Calvinist metterdaad *dezelfde hoofdstelling verdedigt.* Dat er bij de uitwerking van beider gemeenschappelijk bedoelen verschil opduikt, ontken ik daarom niet. Het oude dispuut, of het *Gezag* rechtstreeks door den Heiligen Geest en het Woord van God aan de ziel wordt be-

[1]) Ik doel op wat Psalm 2 zegt van menschen, die beraadslagen tegen den Heere en zijn Gezalfde, zeggende: »Laat ons hunne banden verscheuren en hunne touwen van zich werpen". En waarop dan zoo majestueus volgt: »Die in den hemel woont zal lachen, de Heere zal hen bespotten!"

tuigd (testimonium Spiritus Sancti), of wel door de Kerk, (die alsdan een Hiërarchie niet derven kan) in het hart wordt ingeprent, brengt Augustinus, die straks met óns was, op *dit* punt weer aan Romes zijde, en blijft ook nu nog onze Roomsche en Calvinistische medeburgers verdeelen. Maar in de tegenstelling tegen het Liberalisme zijn beide hier één. Beiderzijds toch wordt het *Evangelie* tegen de *Revolutie* gesteld, door het Goddelijk gezag tegenover het geroofd en aangematigd gezag des menschen te mainteneeren. En dat deze geestverwantschap geen product van bondgenootschappelijke vindingrijkheid is, maar uit eenheid in beginsel vloeit, dat toont U de volkomen eenstemmigheid, waarmeê de Roomsche bestrijders der Revolutiebeginselen in Oostenrijk, Duitschland en Frankrijk en de Protestantsche in Pruisen, Engeland en Nederland, gedekt door het schild van het Goddelijk gezag (en dat wel zonder afspraak of zweem van gemeen overleg) de verwerping van Gods majesteit in het systema der Revolutiemannen bestreden. Meer dan één mandement b.v. van den Bisschop van Brixen, zou ik U kunnen toonen, waarin schier letterlijk wierd afgedrukt, wat Groen van Prinsterer in zijn *Ongeloof en Revolutie*, of Stahl in zijn *Philosophie des Rechts* te boek stelde. En zoo Gij ooit kennis naamt van de Roomsche dagblad-pers in Tyrol, Beieren en Pruisen, zal het U zelf in het oog zijn gesprongen, hoe, ook waar van bondgenootschap geen sprake kon zijn, door deze Roomsche bladen het *Evangelie* in geheel gelijken zin tegen *de Revolutie* wierd gesteld als in Groens oude *Nederlander*.

Gij ziet dus, dat bij eenigszins juister onderscheidng tusschen het *Evangelie der behoudenis*, dat in de eeuw der Reformatie tegen *Rome*, en het *Evangelie van het Goddelijk gezag*, dat in ónze eeuw tegen de *Revolutie* wierd opgeroepen, de inconsequentie, waarop Gij mij meendet betrapt te hebben, niets dan een fata morgana in uw verbeelding blijkt. En weest Ge mij in mijn speech op wat ik over »den vrijen loop van het Evangelie" in kerk en school sprak, dan stem ik U gaaf toe, dat Romes uitgangspunt, bij consequente doorvoering, te dezen zou *moeten* leiden tot sluiting van onze kerken en tot belemmering van onze scholen. Maar zie ik, hoe zelfs in geheel Roomsche landen, b.v. te Weenen, een *Gereformeerde Faculteit van godgeleerd-*

heid door den Keizer geëerd en bezoldigd is; hoe te Debreczin een school voor *Gereformeerde Theologie en rechtsgeleerdheid* [1]) heel wat beter eere dan onze Vrije Universiteit geniet; en hoe hier te lande de Roomsche partij, om voor zichzelven vrij te komen, ons de volledige vrijheid voor de doorwerking onzer beginselen verpandt, dan steekt hún vrijheidszin toch gunstig af bij wat *Uw* geestverwanten zich tegenover ons ten laste lieten komen. Zelfs Ferry beroemde er zich nog onlangs op, hoe alle godsdienstig onderwijs in Frankrijk van de Staatsschool gebannen was. Hoe de heeren van het *Hôtel de Ville* te Parijs tegen *alle* Religie huishielden, vernaamt ook Gij wel. En als Gij U voorts, uit Groen van Prinsterers pleidooi herinnert, hoe het Liberalisme ten onzent sinds 1816 de kerk aan zich cijnsbaar maakte; bij het *Hooger Onderwijs* elke vertolking onzer beginselen uitsloot; en sinds 1857 de Staatsschool misbruikt heeft, om ons volk van het Evangelie te vervreemden, — dan zal het ook U toch verklaarbaar zijn, hoe wij liever met behulp van onze Roomsche medeburgers aan de tyrannie der Uwen ontkwamen, dan om mét U ons te goed te doen aan een louter negatief, enkel van Papenhaat levend Protestantisme. Het liberalistisch Protestantisme *zonder* Evangelie maakt op den geloovigen Protestant nu eenmaal den indruk van balsem, dien men voor *Nardus* rondvent, maar met valsch étiket.

Reeds Calvijn had, te midden van zijn fellen strijd tegen Rome, met profetisch besef gevoeld, hoe er dagen komende waren, waarin natuurlijke geestes-sympathie ons eer met onze Roomsche medeburgers, dan met de principieele geestverwanten der Libertijnen verbinden zou. »Het zou wat fraais zijn," schreef hij in zijn *Tractaat »adversus fanaticam et furiosam sectam Libertinorum"*:

»Het zou wat fraais zijn, dat ik den Paus en zijn genooten en dienaren naar vermogen aanviel (wat ik wel moet doen, omdat ik de kerk niet kan sterken, zonder het zwaard te kruisen met wie haar ondermijnen); en dat ik inmiddels hen door de vingers zag, die nog veel verderfelijker vijanden Gods zijn, en zijn Waarheid nog zooveel krasser aanranden. Neen, dan laat de Paus tenminste nog eenige gestalte der religie staan; hij vernietigt het geloof aan een eeuwig leven niet; hij leert dat God te vreezen zij;

[1]) In 1531 gesticht. Ze telt ruim 2000 studenten.

hij stelt op eenige wijze het onderscheid vast tusschen goed en kwaad; hij erkent Christus waarachtig God en mensch te zijn, en eert ten deele de autoriteit van Gods Woord. Maar die anderen stellen zich aan, als wilden ze den hemel naar de aarde neertrekken; alle godsvrucht vernietigen; alle hoogere aandrift in den mensch uitblusschen; en de conscientie in slaap wiegen, tot er ten leste geen verschil hoegenaamd meer overbleef tusschen mensch en dier." [1])

Bilderdijk was in den aanvang dezer eeuw de eenige moedige Protestant ten onzent, die voor onze Gereformeerde Belijdenis tegen Roomsche dwaalleer dorst opkomen, en zoo in zijn polemiek met Dr. Le Sage ten Broek, als in zijn brief: »*Aan de Roomsch Katholijken dezer dagen*" krasse taal tegen de Roomsche leer en de houding der Roomsche Pausen voerde. Maar wat schreef diezelfde Bilderdijk, als hij het nachtspook van den zondigen Papenhaat zag rondwaren? Luister even:

»Mijn hart heeft ten allen tijde warm voor de Moederkerk geslagen, haar oprechte aanhangers geacht, hare uitmuntende schrijvers en voorstanders hoog gewaardeerd, en met mond en pen, waar het pas gaf, redelijkheid of Christenliefde het vorderde, de lichtzinnige verguizing des onverstands en haatlijke aanrandingen van den Sectegeest, waar zij er aan blootgesteld was, tegengekant en afgeweerd." [2])

En wat onze roeping betreft, om saam met onze Roomsche medeburgers tegen het veldwinnen der Revolutiebeginselen pal te staan, schreef hij niet minder duidelijk:

»Daar was een tijd van verwijdering, ja van woede ter wederzijde, waarin men vervloeking tegen vervloeking, evenals zwaard tegen zwaard stelde.

---

[1]) *Ed. Amst.* 1667. Tom. VIII p. 377. Col. 1., *Ed Corp. Ref.* Vol. XXXV. p. 162. In het oorspronkelijke staat:

Praeclarum profecto esset, me Papam eiusque socios atque ministros pro viribus infamare (nec enim aliter ecclesiam aedificare possum quam bellum gerens cum iis, qui eam diruere conantur) interim autem iis parcerem, qui hostes Dei sunt longe perniciosores, veritatemque eius magis evertunt. Nam Papa aliquam adhuc religionis formam relinquit; spem vitae aeternae non tollit; docet timendum esse Deum; aliquod statuit boni et mali discrimen; Christum verum Deum atque hominem agnoscit; aliquid autoritatis tribuit Verbo Dei. Istis autem hic finis propositus est, ut coelum terrae misceant; omnem religionem in nihilum redigant; omnem ingenii humani cognitionem deleant: sopiant veluti lethargiâ conscientias; nec ullum prorsus inter homines et bestias discrimen relinquant.

[2]) *Een Protestant aan zijn mede-protestanten.* Amst., 1816, p. 1.

't Protestantendom had geenen anderen vijand, geenen vervolger dan U; Uwe kerk geen openbaren bestrijder, geen die u te duchten scheen, dan Ons. Twee eeuwen zijn voorbijgegaan; wederzijdsche drift is bekoeld; roeklooze en voorbarige toepassingen van gewijde plaatsen door God met den nevel eener verborgenheid omhuld, die alleen de gebeurtenissen kunnen en mogen opklaren, heeft de tijd-zelf gelogenstraft, en wij doen ieder dag nieuwe stappen ter nadering van nog verdere opheldering der duisterheden in een Boek, dat in onze dagen eerst begonnen heeft zich voor hem, die de teekenen der tijden gadeslaat, als ware 't, te openen. Een gemeene vijand is van alle kanten tegen het Christendom opgestaan, en het is eene gemeene zaak geworden, hem weer te bieden. 't Afschuwelijk Deïsmus, in uwe gemeenschap als in de onze, opgestaan, verheft zijnen kop onbeschaamd, gewapend met drogredenen, spotternijen, onbezuisden moedwil, en toomlooze dweepzucht. Gelijkelijk moeten wij wederzijds met afschrik van 't Heidensche monster vervuld zijn, dat niets minder bedoelt, dan heel de aarde onder zijn juk te brengen, en alles wat Godsdienst heet uit te roeien." [1])

En mocht Gij hieruit soms vermoeden, dat Bilderdijk, naar Alberdingh Thijm giste [2]), dan wel krypto-Roomsch zal geweest zijn, lees hier dan, hoe kloek en onversaagd diezelfde Bilderdijk, waar het de Roomsche *dwaalleer* geldt, zich zonder verbloeming uitspreekt:

»Het zij eens als gij zegt (en ik hoop, naar overtuiging verklaart,) dat uwe Kerk de zoenleer en de Godsvereering des Verlossers als *het Onveranderlijk fondament* behoudt (hetgeen wij echter met geene aanroeping van heiligen, ware of verdichte, geene Mariadienst, geene fabelen uwer Legenden, geene menschelijk ingestelde Sacramenten, geene missen die gij aan het Heilige Avondmaal in de plaats gesteld hebt, en geene nieuwe uitgedachte verzoening- of heiligingsmiddelen en dergelijke meer, overeen weten te brengen,) ten minste verderft gij het reine brood van het Euangelie door een afschuwelijk zuurdeessem van menschenvonden. Ten minste maakt gij uwe Moeder Gods, uwe Heiligen, uwe verdichtsels, tot zoovele Heilanden en nieuwe Euangeliën in Christus plaats en in plaats van zijn Heilig en Goddelijk woord, of vermengt het daarmeê; en, gelijk wij de troostrijke belofte van de Apostelen in alle waarheid te leiden, oprechtlijk en met voller harte erkennen; gelijk wij des Heilands toezegging aan de algemeene Kerk gedaan, van tot de voleinding der eeuwen met haar te zijn, niet in twijfel trekken, zoo kunnen, zoo mogen wij in geweten, de uwe niet voor

---

[1]) *Aan de Roomsch-Katholyken dezer dagen* Leiden, 1823, p. 8.

[2]) *Volksalm. voor Ned. Kath.* 1868, p. 116. v.

die algemeene Kerk houden, die toch in het tegenwoordige tijdvak niet voor elks oogen zichtbaar vereenigd behoeft te zijn om dat Goddelijk woord waar te maken; maar tot welke wij onder aanroeping van ons eenig Hoofd en Geestelijken Opperpriester Jezus Christus, den Gekruiste, meenen mede te werken. Ja, zoo mogen wij niet blindelings in uwlieder verbastering, vermenging *(en waarom schroom ik afgoderij te zeggen?)* berusten en, tegen overtuiging van hart en verstand, deel te nemen." [1])

Mr. Van der Kemp, de cordate verdediger van onze aloude Gereformeerde Belijdenis tegen Ypey en Dermout dacht er evenzoo over, en liet zich, naar Ds. J. W. Gunst nog pas in *De Zeeuw* herinnerde, nóg krasser, misschien zelfs *te* kras uit, toen hij schreef:

»Mogelijk zal men mij tegenwerpen, dat het in den tegenwoordigen tijd, waarin het Pausdom het hoofd weer opsteekt, raadzamer geweest ware, zulk een werk als dit is, niet uit te geven. Dan ik vertrouw, dat de Roomsche Kerk uit hetzelve geen voedsel voor haar bestaan trekken kan. Doch ten gunste van het Protestantisme dezer dagen, hetwelk men het Pausdom tegenoverstelt, verklaar ik niet mede te willen werken. In hetzelve toch zie ik een verbond der waarheid en der leugen, om eene andere leugen om te stooten. Op deze wijze behoeft noch mag, naar mijn inzien, de waarheid niet verdedigd worden, te meer omdat men daarbij op eene zekere algemeene Protestantsche leer het oog heeft, waarbij het vrij staat alles te gelooven behalven de leerstellingen des Roomschen bijgeloofs. De algemeene Protestantsche Kerk, waarin men tegenwoordig volgens zoodanige leer het gantsche Protestantsche Christendom in één lichaam zoekt te vergaderen, belijdt alzoo geen vast en zeker en stellig geloof, maar duldt en handhaaft allerlei beweringen, hoe verkeerd en tegenstrijdig ook, indien zij slechts eenen afkeer van de Roomsche Kerk ten toon spreiden. En voor zulk eene negatieve leer wil men thands den Nederlander opdringen, dat zijne voorvaders goed en bloed hebben veil gehad! En zulk eene vrijgeesterij zoekt men thands te stellen in de plaats der leer, welke in de Geloofsbelijdenis van de Protestantsche Christenheid der Hervormde Kerk in Nederland vervat is, en welke zonder twijfel eene stellige alles behalven negatieve Godsdienst inhoudt. Te recht hebben zich de Eerw. Molenaar, in zijn adres »Aan alle mijne Herv. geloofsgenoten" (Amst 1827), en le Roy in zijn »Een woord voor vrede en waarheid aan mijne Protestantsche, bijzonder Herv. Medechristenen (Rott. 1829), tegen zulk een Protestantisme, tegen zulk een verbroedering der onderscheidene Protestantsche gezindheden verklaard: en op grond daar-

[1]) *Aan den Heer Le Sage ten Broek.* Amst. 1829, p. 26. v. v.

van zeg ik ronduit, liever Roomsch dan Protestantsch, dit woord in dien negatieven zin genomen zijnde. De namelooze Toetser van het voorz. Adres moge mij ook in dezen met den scheldnaam van bevooroordeelden stijfhoofd of dwaas, zoo hij zich uitdrukt, bestempelen; dit is mij gants onverschillig. Ik houde het er voor, dat eene ernstige verdediging van de leer en de eer van ons Hervormd Kerkgenootschap de meeste afbreuk aan de Roomsche Kerk doen zal." [1])

Uit Groen van Prinsterer heb ik U geen citaat voor te leggen. Diens werken maken een deel uit van den schat uwer eigen Bibliotheek. Maar wel zij er, eer ik van dit punt afstap, nog op gewezen, hoe juist Uw geestverwanten, zoodra de stembus maar uit het gezicht is en de raket van den Papenhaat zijn dienst weer heeft gedaan, uitbundig zijn in Romes lof. Neem eens nota, bid ik U, van wat de heer C. E van Koetsveld in zijn boekske over de sociale quaestie nog pas van Rome schreef:

»Dat de Roomschen, ja! de Paus zelf, de Protestanten niet begrijpen, is natuurlijk. Hun wordt van kinds af niets anders geleerd of te lezen toegestaan. Maar minder te verschoonen is het, dat dezen, die zoo hoog opgeven van »'t vrije onderzoek," niet zien, wat hun voor de voeten ligt, en in vroeger dagen de verklaring der tegenwoordige zoeken. En is nog niet, zelfs onder meer ontwikkelde standen, een oppervlakkig, zoo niet hatelijk oordeel over de Roomschen vrij algemeen? Ziende op zoo vele bijgeloovigheden en gedrogtelijke leerstelsels, die onmogelijk in een gezond menschenbrein schijnen te kunnen opkomen, scheidt men de Roomschen eenvoudig in »d o m m e n e n J e z u ï e t e n." De laatsten, meent men, houden de eersten dom, om te heerschen; en om hun doel te bereiken, is elk middel hun heilig, zoodat zij door hunne heersch- en geldzucht tot alles in staat zijn. En al heeft nu een verstandige of geleerde Roomsche, die toch zijne Kerk lief heeft, met de Jezuïeten-orde niets uitstaande, ja! al haatte hij haar zelfs en veroordeelde hare valsche streken, »hij is een J e z u ï e t: want anders zou hij d o m zijn."

Is dit oordeel niet meer dan dom? Is 't niet liefdeloos en onchristelijk? Maar kom, gij Protestant, die zoo sterk tegen Rome protesteert, zonder het te kennen! ik wil u eens oordeelen naar uw eigen geloof." [2])

Of blijft Ge liever in de buurt, neem dan datzelfde *Gids*-nummer,

---

[1]) Mr. C. M. van der Kemp: *De eere der Ned. Herv. Kerk gehandhaafd*, tegen *Ypey en Dermout*. Rott. 1830. Voorbericht, p. 10.

[2]) *Ds. C. E. Koetsveld: De Sociale quaestie uit het Vaticaan bezien*, Schoonhoven 1889.

waarin Gij onze Deputatenvergadering hekeldet, en herlees eens wat daar, onder uw eigen redactioneele auspiciën, de heer Mr. S. Muller Fz. op blz. 525 over de aantrekkelijkheid van de Roomsche Kerk in de Middeleeuwen schreef:

»De kerk zelve werkte daartoe trouwens mede: zij beloonde hare zonen voor de offers, die zij brachten. Zeker, evenmin als de middeleeuwen zelven wenschen wij de onbeperkte heerschappij der katholieke kerk terug. Maar het is billijk op te merken, hoeveel sterker zij hare zonen aan zich wist te verbinden dan onze tegenwoordige vorm van godsvereering. De middeleeuwsche kerk bracht haren leden binnen de wanden van het door hen zelven gestichte kerkgebouw niet alleen de troost van den godsdienst en de belofte der eeuwige zaligheid, maar zij maakte hen ook bekend met den dienst van het schoone. Zij schonk aan hare zonen een tehuis, waaraan zij misschien meer gehecht waren dan aan de muren hunner ellendige middeleeuwsche verblijven; zij vervrolijkte hun bestaan, zoo vol ontberingen en nooden, door den luister harer hoogtijden, de schittering harer optochten en feesten. O, père Hyacinthe heeft het zoo goed gezegd: »De rijken, die in paleizen wonen, kunnen zich vergenoegen met eene nederige kapel, maar het volk moet kathedralen hebben. Het moet openbare feesten hebben, zooals voor de vorsten der aarde niet worden aangericht, zooals alleen de godsdienst vermag te scheppen. Het moet telkenmale getrokken worden in eene omgeving, waarin het zijne eigene grootheid leert beseffen." [1])

Och, Gijlieden *zijt* niet zoo tegen de Roomschen. Als de keus tusschen een antirevolutionair-Protestantsch en een Roomsch Kamerlid of candidaat staat, kiezen de liberalen in de sectiën der Kamer en in commissiën schier altoos den Roomsche. Toen in Hoorn op 28 Mei herstemd moest worden tusschen een Antirevolutionair en een Roomsche, bleef elke poging uit om den Roomsche te weren. En in Heusden ging men zóó ver van zelfs openlijk den Roomschen candidaat *tegen* den Antirevolutionairen Protestant aan te bevelen.

Spaar dus de moeite, om ons, Antirevolutionairen, op dit punt aan de duivenonnoozelheid uwer geestverwanten te doen gelooven.

Ge hebt de Roomschen *liever* dan Ge ons hebt; maar als de kans schoon staat, speelt het Liberalisme niet ongaarne het *Antipapisme* tegen ons uit.

---

[1]) *Gids*, Juni 1889, p. 525.

Dit, HoogEdelGestrenge Heer! wat uw eerste, terloops mij verweten inconsequentie betreft. Ik kom nu tot uw tweede, eveneens losweg mij toegeworpen, betichting, als had ik in mijn *Regentenstukje* tekortgedaan aan de historische waarheid.

Gij kunt namelijk niet gedoogen, dat ik de *Regenten* onzer vaderlandsche historie in éen adem noem met de Bourbons, tegen wier despotisme in Frankrijk de Revolutie losbarstte. Gij zijt verlangend om iets van onze Regenten te vernemen, dat b.v. »met het Edikt van Nantes" op éen lijn kan gesteld.

Gelukkig is uw greep hier zeker niet. Of liever Gij schertst. Immers de arme kweekeling, die, als *Gids*-lezer, afgaande op dit uw zeggen, onderstellen mocht, dat de inneming van de Bastille en de bestorming van de Tuilerieën en de moorden van Mazas, hoofdzakelijk uit weerwraak over de herroeping van het Edikt van Nantes waren geboren, zou zich terecht door onze Examen-Commissiën de gevraagde acte voor Lager Onderwijs geweigerd zien. Aan het Edikt van Nantes is door de helden onder de Septembriseurs zelfs niet gedacht. Op Calas hadt Ge dan nog eer kunnen wijzen!

Maar stelt Gij de vraag juister en onderzoekt Gij, of de sympathie voor de Revolutiemannen te Parijs, die hier te Amsterdam de Patriotten, op *Doctrina* in de Kalverstraat en in het *Wapen van Emden* op den Nieuwendijk, deed samenscholen, om in Nederland een gelijksoortige Revolutie te bewerken, niet in hoofdzaak voortsproot uit een diep gevoel van gekrenktheid over den onverdragelijken trots, waarmeê de »Bourbons in het klein", die in onze vroedschappen zaten, de burgerij getrapt en gehoond hadden, lees dan maar eens wat de onlangs overleden hoogleeraar Jorissen in zijn Studie *de Patriotten te Amsterdam* schreef en uit oorspronkelijke documenten opdiepte [1]).

Wonde het uw sympathie voor onze oude Regenten niet te zeer, zoo ik uit deze documenten hier iets afschrijf. Toen de Regenten te Amsterdam in 1794 met een *coup de main* de hoofden der Patriotten gevangen hadden genomen en op 17 October bij van

---

1) Theod. Jorissen, *De Patriotten te Amsterdam in 1794*, Amsterdam bij G. L. Funke, 1875.

de puie afgelezen publicatie *zelfs het teekenen van een smeekschrift hadden verboden*, zond het geheime burger-comité een *Contra-publicatie* de wereld in, waarin Ge met de eigen woorden dier Patriotten vernemen kunt, wat er in hun hart tegen de Regenten of Aristocraten, gelijk men ze destijds noemde, omging. Hierin nu spreken deze leiders hun medeburgers aldus toe: »Een Ieder uwer weet dat zy (de Regenten) thans aan 't laatste bedryf zijn en dies hunne Rol byna uitgespeeld hebben; en hoe willekeuriger en despotischer dezelve hun Rol eindigen, dies te kluchtiger zal de klugt voor alle aanschouwers zijn, terwijl zy zig om strijd beyveren, om zich hoe langer hoe ryper voor de Guillotine en de Strop te maken" [1]).

Daarom moesten dan ook de Revolutiehelden te Parijs met open armen ingehaald, want »elk kanonschot, dat de Laaghartige Aristokraat uit het Fransche geschut hoort, klinkt hem eveneens in de ooren, alsof hy deszelfs doodklok bij voorraad hoorde kleppen" [2]). Reden waarom bij missive van 20 October het Comité naar de Fransche Volksrepresentanten bij het Noorderleger schreef: »La tyrannie et l'audace de nos despotes ne connaissent plus de bornes. La mort nous environne de toutes parts et on nous désigne à chaque instant, comme des victimes qui ne sauraient lui échapper. Tous les jours nous éprouvons de nouvelles violences [3]). »*Zieltogende Dwingelanden*" was destijds voor deze Regenten dan ook de gewone benaming. Reeds meer dan eens was voorgesteld om op staanden voet de revolutie »met het vermoorden van een menigte bekende Regenten en Magistraten te beginnen", en alleen de vrees, dat de Oranje-partij hier profijt van trekken zou, hield de uitvoering tegen [4]).

Bijna letterlijk schreef dan ook prof. Jorissen reeds in 1875 hetzelfde, wat ik (zonder hem gelezen hebben) in mijn redevoering zei, als hij zich in dezer voege uitlaat: »Naarmate de val van het Koningschap te Parijs meer zeker werd en naderde, en de kansen op een botsing van de revolutie met het ancien régime in Europa vermeerderden, werd de lust *om zich te wreken over al den smaad*

---

[1]) *De Patriotten te Amsterdam, in 1794*, p. 87, 8. [2]) Ibidem. [3]) P. 92. [4]) P. 65.

en de ellende, die men had doorgestaan, overheerschende. Het voorbeeld der Fransche broeders, die met zooveel geestdrift en opoffering, zonder eenigen eerbied voor persoonlijke rangen of belangen hunner tegenstanders, *het nieuw geloof* dat hen bezielde, in toepassing brachten, scheen den Bataven een beschamend bewijs van de macht der eeuwige beginselen, die de Revolutie predikte" [1]). En let wel, deze diep gewortelde wrok had volstrekt niet enkel bij het straatgepeupel postgevat, maar wierd vertolkt door mannen als Ihrhoven van Dam, Maurits Cornelis van Hall, Gogel, Krayenhoff en Schimmelpenninck, die straks, na het welslagen der Revolutie, de hoogste eereposten in stad en land bekleedden.

Ik gis wel, wat U op het dwaalspoor leidde. In Frankrijk waren slechts *twee*, hier *drie* partijen, en niet ongaarne deden de vrienden der Regenten het steeds voorkomen, alsof de woede der Patriotten zich niet tegen deze, maar *tegen Oranje* had gekeerd. Aanvankelijk stelden de Regenten zich dan ook aan het hoofd der beweging, om met behulp der Democraten de macht van Oranje te fnuiken. Maar elke vaderlandsche historie, van wat richting ook, kan U dan toch zeggen, hoe, toen het heeter ging worden, de Regenten zich *met* Oranje verzoenden en onder den naam van Princessepartij hun eigen verleden aan Oranje opdrongen; ja, hoe reeds niet zoo lange dagen na de stille omwenteling van 1748, de volkspartij zich nòg beslister *tegen de Regenten*, die haar bedrogen hadden, dan tegen Oranje, dat nu *om de Regenten* gehaat wierd, in een woede, die aan razernij grensde, als tegen tyrannen keerde, die, het kostte wat het wilde, verdrongen moesten en gestraft.

Groen van Prinsterer zegt er van: „Aristocratie werd Oligarchie. Een klein getal aanzienlijke geslachten, door verwantschap en stellige overeenkomsten verbonden, hadden weldra een bijkans erfelijk bezit der ambten en waardigheden in Stad, Provincie en Staat. Misbruiken werden vermenigvuldigd en bevestigd; de kracht der Unie en de rechten der burgerij miskend". [2]) En tien bladzijden verder: „Thans

---

[1]) *De Patriotten te Amsterdam, in 1794*, p. 5.

[2]) *Handboek van de Geschiedenis des Vaderlands*, 3e druk, pag. 436.

werd in de vestiging der Oligarchie nog een schrede verder gegaan. Geslachten, bijkans uitsluitend in de Regeering geraakt en met den naam van Patricische Familiën vereerd, streefden naar erfelijkheid van gezag en schroomden niet zich omtrent onderlinge verdeeling van ambten en bedieningen als van wettig eigendom, in huishoudelijke overeenkomst te verstaan. Verantwoordelijk aan niemand en ijverig in werkelijke ondersteuning waren zij *Koningen van het land.*" [1]) Al verder: »Aan rechten en vrijheden der burgerij, aan haar rechtstreekschen of zijdelingschen invloed op staats- of stadsbeheer werd natuurlijk niet gedacht. Gunst der Regenten was het eenig middel van deelgenootschap aan de voorrechten en winsten van het gezag." [2]) En nogmaals: »Familieregeering dus in de steden, waarvan elke, zelfs onder stadhouderlijk bewind, beweerde een gemeenebest te zijn, buiten toezicht dan in hetgeen haar vereeniging met de andere steden betrof; zoodat het overige domestiek gerekend, en, naar goedvinden der Regenten, beslist werd. Aldus oppermacht der magistraten, tegenover de weerlooze burgerij, partij in rechten. Het overwicht was bij Amsterdam!" [3]) En wel erkent Groen van Prinsterer, dat *persoonlijke achtbaarheid* in den regel geweldenarij voorkwam, maar als Gij aan Bilderdijk, die nog nader aan dit tijdperk stond en het meê doorleefde, het oor wilt leenen, zal toch ook *Uw* indruk zijn, dat Groen van Prinsterer zich eer inbond bij zijn aanklacht dan overdreef.

Van zijn vader, Dr. Isaäc Bilderdijk, sprekende, schrijft Bilderdijk in zijn autobiographie, dat zijn vader zich nimmer bij de eigenlijke *Doelisten* aansloot en weigerde met de Democraten meê te doen.

»Dan dit neemt niet weg, zoo gaat hij voort, dat mijn vader luidkeels (*en wie deed dit niet in dien tijd?*), het gedrag der Regeering van Amsterdam zoo willekeurig als verdrukkend voor de Burgerij, veroordeelde. De algemeene bezwaren waren talrijk, en schoon het zeer verre is dat ik, na gedaan onderzoek van dat punt, ware ontrouw in de zaken van het bewind onderstellen zou durven, de handelwijze was zoodanig de Burgerij tegen de borst stootende, en daar in zoo veel onzedelijks en dikwijls zoo veel belachlijks, dat men niet wel een vriend van de Stedelijke magistrature kon zijn, ten minste in deze stad, zonder onverschilligheid voor betamen, voor

[1]) *Handboek van de Geschiedenis des Vaderlands*, p. 442. [2]) P. 443. [3]) P. 495.

billijkheid en welvoeglijkheid. Onlijdelijk was de hoogmoed, de onkunde, de waanwijsheid, de baldadigheid in personen, die oordeelden niets te ontzien te hebben, en op hunne verwanten steunende, zich als zoo vele vorsten rekenden." [1])

Vooral Oranje was door deze Regenten met schandelijken trots gehoond. Maar ook de burgerij was door hen op tergende wijs beleedigd, want, zoo vervolgt hij:

»Niet gemeener in dien tijd dan onbesproken Ingezetenen om het minste misnoegen van een bijzonder Regent of een zijner verwanten tegen hen opgevat, voor Burgemeesters te ontbieden en met onheusche bejegeningen en bedreigingen wederom t'huis te zenden: waarbij dan het scheldwoord van *kerel* zeer gemeen was." [2])

Ziehier eenige staaltjes, die hij mededeelt:

»Een Edelman van een oud geslacht, Lieutenant en dikwijls voorbijgegaan bij bevorderingen, waarop zijn langdurigen dienst hem een recht gaf, vroeg bij het openvallen van zijn Compagnie, om de Kapiteinsplaats. De Burgemeester aan wien hij zich vervoegde, ontfing hem met die verachting, die het toen stijl was bij Regenten, aan alles wat Adel was, of daartoe behoorde, ruimschoots te toonen. Hij begreep dit niet, en als een Landprovinciaal de kaart niet kennende van de toenmalige gesteltenis in ons Holland, haalde tot zijn aanbeveling zijne oude familie en hare weldaden aan 't Gemeenebest bij zijn eigen langdurige verwachtingen op. Het andwoord was: »Gij schijnt u veel te laten voorstaan op uwen adel; maar om u te toonen, hoeveel dit weegt bij een Burgemeester van Amsterdam........... (hier schelde men, en de lijfknecht, een stomme mof, verscheen), »Jan, ik maak u Kapitein van die Compagnie!" en gij, mijn Heer de Edelman, ga nu heen, en vertel uwen heertjens van Adel, dat wij hun Adelquartieren niet noodig hebben, maar dat de post begeven is." Een verachtende lach behoefde zeker dit antwoord niet nog te verbitteren; het bleef in het hart zitten, als met eenen weêrhaak, en was dra door heel het Gemeenebest verspreid." [3])

Een ander staal vermeldt hij aldus:

»Ik zal hier de *Zandvoortsche* geschiedenis van een jong meisjen, gewelddadig verkracht en in die gewelddadigheid omgekomen, en in het duin

---

[1]) BILDERDIJK, *Vad. Gesch.*, XI, p. 178.
[2]) Ibidem, p. 179. [3]) Ibidem, p. 182.

begraven, niet roeren: een geval dat wellicht te hoog uitgemeten werd, en misschien inderdaad composibel was, hoezeer het afmaken daarvan het algemeen woedend maakte; maar ik zal nog twee andere staaltjens van willekeurigheid aanvoeren, die geheel het Land doorklonken.

De plaats van Organist van een der Hoofdkerken vermaard door haar zonderling voortreffelijk Orgel, viel open. De Burgemeester aan wien de begeving stond, plaatste daar zijnen Lakeij in, die niets van de Muzijk verstond, en het daarom, zoo lang hij slechts mocht, weigerde: eenig en alleen om zijn gezag te toonen, en de menigte van kundige lieden, die om die post werfden, eene vernedering aan te doen, die hen grieven moest. De arme knecht, verlegen met de zaak, nam zoo veel hij mocht les in de speelkunst van 't orgel, maar bleef steeds een beuling; doch had het gezond verstand van zich daar voor te erkennen, en aan ieder de wijze te vertellen, hoe hij Organist tegens dank geworden was. Ik zelf heb den man gekend." [1])

Hoe schandelijk de Regenten met de verpachte middelen omsprongen, en met wat stuitende brutaliteit zij de ondragelijkste knevelarijen der gewetenlooze pachters *in rechten* steunden, behoeft voor U geen herinnering. Die pachters hebben ze dan ook moeten loslaten. Doch wilt Gij u door Bilderdijk herinnerd zien, hoe het in ons goede Amsterdam toeging, als eindelijk de woede des volks losgebroken was en de Vroedschap tot repressie overging, schenk dan nog een oogenblik uw aandacht aan deze bladzijde uit de Historie van de volkswoede tegen de pachters;

»Men had beter gedaan, die lieden die wezendlijk door den algemeenen kreet, door de voorbeelden, door de algemeene straffeloosheid, door 't gedrag der schutterijen verlokt en verleid waren, abolitie te geven, maar men zwol van wraakzucht zijn Magistraten-gezag veracht te zien, en verhaastte het werk in drift, op dat er de Prins dóor zijn *jus aggratiandi* niet tusschen zou kunnen komen. Het schavot als naar gewoonte voor 't Stadhuis op te rechten, daar had men geen hart toe, maar insolito more (buiten alle gebruik), en met een zeer kort proces, waar niemand de acten van gezien heeft, besloot men die lieden uit een venster van de Waag, die toen tegenover het Stadhuis was, en van boven voor een Corps du Guarde der Stoepen strekte, op te hangen. Om deze executie te beveiligen werden de Scheepstimmerlieden dien dag op de werven opgesloten: de Stads-

---

[1]) BILDERDIJK, *Vad. Gesch.*, XI, p. 181.

soldaten buiten voor de poorten gezonden, en de Burgers (nu des te gehoorzamer naarmate zij toen de plicht sprak wederhooriger geweest waren) in 't geweer geroepen, zoo om de Waag en 't Stadhuis te bezetten als om patrouilles door de Stad te doen Altijd was de Dam en de toegangen tot den Dam bij het doen eener strafoefening, van toekijkeren volgepropt, maar het buitengewone van deze executie, het intrest in de zaak, en hetgeen men al wonderbaarlijks van de twee veroordeelden, een tuinman, en een visch- en limoenvrouw (vooral van de laatste) vertelde, die meenig een kende als aan de Beurs gewoon zijnde te zitten, trok ongelijk meer nieuwsgierigen dan ooit. Schoon het wijf van de eerste plondering af zich zeer in den ijver van dat werk onderscheiden had, had men haar niet gemoeid: maar nu de Burgerij zich verklaard had, vatte men haar door een der Onderschouten en binnen 24 uren werd zij gevat, gevonnisd, en gehangen. De Tuinman had voornamelijk tot zijn laste, dat hij bij een der eerste plonderingen een quarré-pruik op 't hoofd had gezet, en daardoor den naam van Burgemeester bij zijn makkers gekregen. Hem haalde men door eenige Burgers (die zich des niet schaamden) uit een bierhuis, waar hij gerust een glas bier zat te drinken; en hij moest met het vrouwspersoon deelen. — De vrouw liet twee kleine meisjens na, die voor een goede 30 jaar nog leefden, en door goede lieden (die de zaak afgrijslijk hard vonden) onbekend met zichzelven, besteed en verzorgd wierden, even zoo als zy zich voor Prof. Cras interesseerden, schoon zijn geval niet zoo hard was. En deze kinderen dienden toen in Amsterdam als dienstmeisjens. — Zonder deze delinquanten behoorlijk tot de dood te bereiden, werden zij aan balken uit het Waagvensters uitgestoken, terwijl 't vrouwmensch *wraak, burgers, wraak!* riep: de man hield zich stil. Nauwelijks was dit geschied, of een compagnie die de patrouille had kwam den Vijgendam opdringen die vol menschen stond, en als dezen geen plaats maakten, deed de Kapitein met los kruit vuren, 't geen die goede Amsterdammers, die geen onderscheid konden hooren of zien in een decharge *met los kruit en met scharp*, in een ijsselijken schrik bracht en op elkander deed dringen om toch plaats te maken. Deze drang, van achteren beginnende stuwde de geheele menigte voort, en daar de Burger-Kapitein die de Waag met zijn Compagnie omringde, dien drom zag opzetten, onderstelde hij dat het een oploop was om de burgers uit een te drijven, en gelaste zijn volk, dat met scherp geladen had, te vuren. Een aantal werd door de kogels, op deze dichte menigte afgeschoten, getroffen, en nu zocht elk lijfsberging, met tusschen de twee vuren uit, naar het damrak te dringen, waar in zeer vele menschen 't leven in 't water lieten, terwijl er geen klein getal in dit vluchten vertreden werden. Honderden stierven aan de gevolgen van den schrik en de angst daar doorgestaan; en zoo rampzalig

was hier wederom de Amsterdamsche wraakoefening, onder den naam van Justitie genomen, en dit, even lafhartig als kwaadaartig!" [1]).

Zelfs de bezadigde jurist, die in 1794 tusschen beiden kwam, kon niet nalaten van het schandelijk besluit van Burgemeester en Raden van de Vroedschap. *om zelfs het indienen van een smeekschrift te verbieden,* op blz. 19 in zijn blauwboek te zeggen:

»Dus zal de trotsheid der Amsterdamsche Regeering beneeden die van hunne burgers, voor welkers verzoeken zij nu zig doof houden, verlaagd en alle over eenen kam geschoren worden. Was het dan niet veel beeter en voorzichtiger geweest, dat men, in plaats van de klaagende en smeekende Burgers met zulk een nors en onbekookt antwoord af te zetten, ten minsten beleefd bejeegend, hun Request aangenomen, en tot een voorwerp van overweging gemaakt had? en zo men al meende hun verzoek niet in allen deele te kunnen inwilligen, ten minsten goede woorden gegeeven en betuigd had, zijn best te willen doen, om de Stad, zo veel in hun vermogen is, van vreemde bezetting te bevrijden" [2]).

En iets verder:

»Deeze handelwijze zelf verband uit de harten der Burgerij niet alleen alle vertrouwen op de Regeering, maar het staat zelfs te vreezen, dat veele, zo wel van de teekenaars, als die een nader Request geteekend zouden hebben, nu zullen waanen, dat hunne eige Regeering aan de Burgerij een kwaad hart toedraagt, en zig uit dien hoofde aan 't behoud der Stad minder laat geleegen leggen, dan betaamd" [3]).

In zijn biographie van *Gerrit Paape* velt Dr. Kronenberg geen verschoonender oordeel over de Regenten:

»Wel weten wij maar al te goed, hoeveel fouten er begaan zijn door de Patriotten, hoe weinig zij in den beginne hunne eigen vijanden kenden, hoe dwaas het was van hen zich door de oligarchen te laten wijsmaken, dat de Stadhouder hun grootste vijand was; wij betreuren de onhebbelijkheid van vele leden der patriotische partij, de slechte gevolgen van menige club, sociëteit, of hoe men dergelijke vereenigingen meer heet — maar toch, alles te zamen genomen, het streven der Patriotten was van een hooger orde, dan het plat egoïsme van het meerendeel der oligarchen. De oligarchi-

[1]) Ibidem. p. 131.

[2]) *Iets aangaande hetgeen onlangs te Amsterdam tusschen de Regeering en de Burgers voorgevallen is.* 2e druk, 1794, p. 19.

[3]) p. 22.

sche gemeensmannen, raden, schepenen, burgemeesteren, bewindvoerders enz., ze mogen dan volgens Vreede bekwamer mannen geweest zijn, dan die thans het land regeeren — ik durf mij in dergelijke teedere questie geen oordeel aanmatigen — bewust of onbewust, bij hun verzet tegen de eischen der burgerij streden zij voor het belang van hun eigen kleinen kring, en dat belang was zoo dikwijls in strijd met het algemeen belang" [1]).

Of acht Ge dat mijn citaten te eenzijdig op Amsterdam zien, welnu, in Utrecht, waar Gij beter thuis zijt, ging het voorwaar niet malscher toe. De heer G. A. J. Franke zegt er in zijn *Aanteekeningen over de oorzaken der Patriottische Woelingen* o. a. dit van:

»Vooral Utrecht gaf in het booze gebruik *het voorbeeld*. Daar regeerde de familie Pesters, die door haar invloed bij den Stadhouder de hooge ambten begaf en de groote dignitarissen dwong, de vette en minder vette baantjes ter beschikking van het hoofd der familie, den Ex-overste, te laten. De Politieke Kruier zegt dat de Pestersen er de ambten begeven aan ongeschikte liedèn, knechts van de heeren, die pas burger worden als zij een officie krijgen en dat nog wel schoon de vroedschap haar ongenoegen daarover getoond had. Aan Reyn Wildenbeest, koetsier bij Pesters, die noch lezen noch schrijven kan, wordt het commissariaat van het groote veer gegeven, een ambt waarvoor 25.000 gld. als borgtocht gevraagd wordt Om geen opzien te verwekken geeft men hem een schietschuit en het commissariaat aan Jan Muller, lijfknecht bij den heer Pesters, die dan ook den 2den Dec. 1782 aan den raad requestreert. Toen hadden Burgemeesters echter geen gelegenheid om advies uit te brengen, hetgeen daaruit te verklaren was, dat Muller nog geen burger was. Het was voor de derde maal dat dit veer aan een lijfbediende van Pesters gegeven werd. Toen enkele vroedschapsleden er aanmerking op maakten, beloofden Burgemeesters wel, dat zij op oude, Utrechtsche familie zouden letten, maar zij zeiden niets over den tijd, welke na de verkrijging van het burgerschap verstrijken moest, voor dat iemand een ambt krijgen kon" [2]).

Kenteekenend is ook dit rijm uit Groningen, dat de heer Franke uit het Provinciaal Archief meedeelt:

»Zoo wij den 50sten penning moeten betalen
Zal het vee de duivel halen
De 40 hebben we al te lang gegeven
en de 50 word al weer uitgeschreven.

---

[1]) *Dr. Kronenberg Een en ander over Gerrit Paape en zijn tijd*, p. 9.

[2]) *Groninger Gymnasiaal Program*, a. 1887. p. 6.

de landvreters mesten zich dik en rond
ons land gaat met de vrijheid te grond.
broeders komt doch op de been
4000 komen in 't Oldambt bij een" [1]).

Doch waartoe meer, gun U de weelde van een historisch bad in de *Politieke Kruyer*, in den *Brief aan de Oldammer boeren*, in de *Batavier*, in de *Post van den Nederrhijn*, in den brief van een *zich noemenden Patriot door een Burger en Boerenvriend*, of in wat periodiek geschrift of memorie uit dien tijd ge wilt, en altoos zult Gij bij onze Patriotten ditzelfde besef van onweerstaanbaren weerzin tegen de Regenten vinden, dat in de *Batavier* op pag. 414 aldus geresumeerd wierd:

»De noodzakelijkheid, te moeten kruipen voor den uitdeeler der groote Ampten der Republiek, heeft die *trotsche Aristocratie* voortgebracht, die haar ijzeren scepter aan de Burgers doet gevoelen om te blijven bezitten het recht van zich toe te eigenen de bronnen der rijkdommen die hun het vermogen verschaffen om paleizen in plaats van betamelijke huizen te bouwen en dezelve ten kostbaarste te meubeleeren in plaatse van dezelve te voorzien met eenvoudige en gemakkelijke meubelen, die alleen geoorloofd zijn aan een Natie, welker winsten toevallig zijn, dewijl dezelve steunen op den handel, die tegenwoordig verdeeld is in bijna gelijke deelen onder alle Europische Natiën; deze *bittere Aristocratie* zoekt zich alleen op alle wijzen, 't zij dezelven geoorloofd zijn 't zij zij ongeoorloofd zijn staande te houden, omdat zij voorziet, dat indien het volk weder treedt in 't bezit dier privelegiën, zij haar trotsch niet meer zal kunnen toonen in prachtige koetsen, voortgetrokken door moedige paarden, die den gemeenen burger met slijk bespatten, indien hij zich niet ten spoedigste op zij begeeft om die koets voorbij te laten, welke een koetsier met dubbele knevels stoutelijk met een onbegrijpelijke stoutheid ment. Deze onbeschaamde aristocratie eindelijk toont zich alleen zoo hardnekkig verknocht aan het tegen de constitutie strijdende gezag, van hetwelk zij zich heeft weten meester te maken, omdat indien zij valt die heerlijke buitenplaatsen, die zij met groote kosten onderhoudt, die prachtige en kostbare maaltijden, die zij menigvuldig malen geeft, dat gevolg van Livreibedienden, door welke zij somtijds de laagheid en de armoede van haar afkomst tracht te doen vergeten, in één woord alle die uiterlijkheden van geleende grootheid, die haar somtijds een rotte en belachelijke vertooning doen maken, met haar moeten vallen."

[1]) p. 13.

Meer mag ik van uw aandacht voor dit punt niet vergen. Dat in Frankrijk nòg schandelijker tegen de rechten en volksvrijheden gezondigd is dan in Nederland, dankte ons volk uitsluitend aan zijn beter verleden. In Frankrijk waren de Calvinisten (Hugenoten) buiten de wet gesteld; hier hadden ze, voor een deel althans, hun beginsel in de wet doen triomfeeren. Maar zoo Ge let op het *tertium comparationis*, en vraagt wie de mannen waren, die hier te lande door tyrannie en misbruik van macht, door willekeur en ondragelijken trots de burgerij tot wanhoop hadden gedreven, dan houd ik vol — en na deze korte historische herinnering reken ik daarbij op uw instemming — dat de rol, door de Bourbons te Parijs gespeeld, hier *niet* door de Oranjes, maar wel terdege *mutatis mutandis* door de Regenten op zich was genomen. Zij, en zij alleen, hebben het volk verdrukt. Inzóóverre gingen ze zelfs nog verder dan de Bourbons, dat Lodewijk XVI, toen het kwaad dreigde, nog tot gedeeltelijk herstel van de volksrechten geneigd was, en juist daarom de *Etats Généraux* saamriep; terwijl de Regenten te Amsterdam in 1794, in plaats van water in hun wijn te doen, zelfs het indienen van een smeekschrift als strafbaar delict van de puie van het Raadhuis brandmerkten.

En nu kan ik er in komen, dat dit door U niet zoo diep gevoeld wordt. Immers de partij die de eer geniet, U onder haar sieraden te tellen, heeft deze eeuw lang nooit onderdrukking van politieke tegenstanders geleden. Maar *wij*, HoogEdelGestrenge Heer, die het moesten aanzien, hoe nogmaals schier alle staatsambten in handen van ééne Coterie wierden gespeeld; hoe de Katheders aan schier alle Universiteiten met mannen van eenzelfde gilde, zelfs met hoonenden voorbijgang van een Bilderdijk, een Da Costa, een Groen van Prinsterer, bezet wierden; hoe de schat van den Staat, die állen is, in dienst van de propaganda uwer beginselen misbruikt wierd; en hoe wij, Antirevolutionairen, dan nu wel niet met de poeierpruik in het aangezicht geslagen en voor »kerel" uitgescholden, maar dan toch als »nachtschool" en »niet denkend deel der natie" achteruitgezet wierden, — *wij* verstaan er iets van, hoe bitter onze

goede burgerij in de vorige eeuw onder den ondragelijken trots der toenmalige Regenten heeft geleden; en Gijzelf moogt nu oordeelen, of mijne herinnering aan hun euvelen overmoed, op de Deputaten-vergadering der Antirevolutionaire partij, spel der fantasie of vrucht van niet geheel onrijpe historiekennis was.

Of, had ik U soms nog niet overtuigd, spreek dan, als Ge in Leiden komt, er onzen grooten Historiekenner Dr. R. Fruin eens over.

Immers het geval wil, dat Dr. Fruin juist dezer dagen schreef: »het Oranje Boven, dat gezongen werd, beteekende overal *de Stadstyrannen er onder!*" [1]) En zeven bladzijden verder komt hij tot deze slotsom: »Uit dit alles wordt ons het bijna onbeperkte gezag begrijpelijk, waarmeê wij een Temminck en een Rendorp, en in de tegenpartij een Hooft, de regeering van Amsterdam in den Patriottentijd zien leiden. *De Oligarchie had in die dagen haar nec plus ultra bereikt. Verval was van toen af onvermijdelijk — of een revolutie!*" [2])

Eilieve, wat wilt Ge nog meer!

Gewichtiger dan uwe poging, om den niet al te besten naam onzer Regenten te rehabiliteeren, acht ik uwe opmerking over den eisch, die steeds van Antirevolutionaire zijde wierd gesteld: »Geen staatkundige vrijmaking zonder onderwerping van Staat en volk *aan God*." Voor den ultramontaan vindt Gij dezen stelregel kostelijk, maar in de bagage van *een Protestant* dunkt ze U eer contrabande, tegen wier binnensmokkeling Ge u in dezer voege verzet:

»Om den Staat volledig te kunnen onderwerpen aan God, moet men een orgaan hebben, aan welks uitspraken omtrent Gods wil in alles wat den Staat betreft, men onvoorwaardelijk geloof hecht. De Staat zelf kan dat orgaan niet zijn, want men wil geen Staatsorthodoxie op godsdienstig gebied. Van de kerk kan bij Dr. Kuyper nog minder sprake zijn. Voor den Katholiek is de kerk dat orgaan; ik begrijp dan ook volkomen, dat de Paus kan spreken van een volledige onderwerping van den Staat aan God; maar hoe Dr. Kuyper die uitdrukking kan bezigen is mij onbegrijpelijk. Zij moge

[1]) *Bijdrage voor Vad. Gesch. en Oudheidkunde.* Reeks Drie, Deel V, 2e afl. p. 243.
[2]) Ibidem p. 250.

liefelijk klinken in de ooren van godsdienstige menschen, die over staatkunde weinig nadenken, voor den ernstigen Protestant die zich rekenschap geeft van de beteekenis van elk woord, kan zij inderdaad geen zin hebben. Van een volledige onderwerping van den Staat aan God kan voor hem geen sprake zijn, niet eerst sedert de Fransche Revolutie; maar sedert de kerkhervorming der zestiende eeuw. Het protestantsch beginsel, dat geen aardsch gezag het recht heeft aan het menschelijk geweten datgene op te leggen, wat het niet na eigen onderzoek kan aannemen, sluit elke onderwerping uit aan een gezag, dat zich voordoet als vertegenwoordiger van Gods wil op aarde. De Protestant wil niet onderworpen worden aan God door middel van de Overheid, die hem regeert; hij kent geen andere onderwerping aan God, dan die het eigen geweten hem gebiedt. Een onderwerping van den Staat aan God heeft voor hem òf de beteekenis, dat de Staat tusschen hem en zijn geweten zal staan, òf in het geheel geene beteekenis. Zij is òf het oude Roomsch-Katholieke beginsel, òf eene nietszeggende leus. [1])"

Mag ik U nu allereerst duidelijk maken, waarom het gehoor, dat ik op de Deputatenvergadering toesprak, ten deze op minder moeielijkheid stuitte dan een lid der *Gids*-redactie?

Verreweg het grootste deel van dit gehoor namelijk leest de *Standaard*, en vond reeds in een nummer van dat blad, dat tien jaren geleden verscheen [2]), deze korte uiteenzetting van dit geding:

»Dit nu doet een andere, niet minder gewichtige vraag rijzen, namelijk: op welke wijze de Overheid zal te weten komen, welke die eeuwige beginselen zijn, die Gods Woord ons voorlegt.

Drie antwoorden zijn op die vraag denkbaar.

V o o r e e r s t kan men zeggen: D a t a a n t e w ij z e n, i s d e t a a k d e r K e r k! en, gelijk men weet, gaf R o m e dit antwoord metterdaad.

Rome heeft nooit ontkend, dat aan de Overheid in eigen sfeer zekere zelfstandigheid van oordeel toekwam; maar zoo dikwijls er van de eerste, eeuwige beginselen sprake was, zich steeds, ook ten aanzien van de Overheid, het recht van beslissing voorbehouden.

Let wel, voorbehouden niet slechts in den aannemelijken zin, dat ze haar beslissing aanbeval en aandrong, maar zich gereserveerd als uitoefening van een haar toekomend gezag dat, wel feitelijk opzij kon gezet, maar, naar geestelijk recht, nooit straffeloos kon geschonden.

Denk aan S y l l a b u s en E n c y c l i e k!

Tegen deze oplossing der quaestie nu plaatsten wij ons lijnrecht over.

---

[1]) *Gids 1889*, p. 558. [2]) *Standaard* van 10 Mei 1878.

Wij verlangen niet, dat eenige Gereformeerde Kerk het recht ontvange, om ten behoeve van de Overheid in een land als het onze uit te maken, wèlke op politiek terrein de Goddelijke ordinantiën naar luid van het Woord zijn.

Een gevoelen te hebben, staan we aan de Kerk toe. Het recht om binnen haar geestelijken sfeer haar gevoelen te propageeren, blijft onbetwist. Zelfs belet niets, dat de Kerk, bij voorkomende zaken, haar bede of haar beklag ook over politieke zaken bij de Overheid indiene.

Maar nooit of nimmer kan, zonder schromelijke verwarring van beider levenssfeer, aan de Kerk het recht worden toegekend om jure suo vast te stellen, wat voor den Staat zal gelden

Zulk een theocratie in een gemengde gemeenschap wenschen we niet, maar bestrijden we veeleer met alle macht.

En we doen dit op grond van deze beide afdoende redenen: 1. dat dit Roomsche Staatsrecht, waar het ingang vond, steeds op tyrannie en volksbederf uitliep, en 2. wijl de Kerk de gave mist, die vereischt is om voor de burgerlijke saâmleving wetten te geven, die kennis van en zin voor dat leven verraden.

Een tweede antwoord kan zijn: Laat de Overheid zelve Kerk zijn! een oplossing onder den naam van Caesaropapie bekend en vooral in Rusland tot eere gekomen. De Czaar in dat Rijk is Keizer en Paus, d. i. Souverein en Opperpriester, of wil men Overheid en Kerk saâm in één persoon.

Dit voorkomt de botsing.

Aan de Kerk blijft dan haar invloed, maar ze kan dien niet oefenen dan door den Souverein, en heeft dus slechts een invloed in schijn.

Metterdaad is het dan ook in Rusland de Czaar, die, òf zelf òf door zijn organen, bepaalt, wat als Goddelijke ordinantie in zijn rijksgebied zal gelden en dient de Kerk slechts om dit te sanctioneeren bij den eenvoudigen leek.

Op gewijzigde schaal is deze Caesaropapie ook door de Protestantsche vorsten ingevoerd, met name in Duitschland, en, toen ten onzent de gebeurtenissen van 1816 gaande waren, moet tot onze schande gezegd, dat zelfs onze uitnemendste predikanten destijds verre van ongezind waren, om Willem den Eerste bij zijn bedenkelijke schreden op dezen Caesaropapistischen weg te volgen.

Ook dit stelsel nu verwerpen we met stellige beslistheid, wijl het tot het geestelijk versterf der Kerk moet leiden en juist hierdoor de geestelijke kennis van Gods Woord ook voor de Overheid doet teloorgaan.

Alle Caesaropapie onttrekt aan de Kerk van Christus haar vrijheid van beweging en daarmeê een van haar onmisbare levensconditiën; toovert

haar herders en leeraars om in een soort geestelooze, trotsche hoogheden; en stelt Kerk en Kerkbestuur vijandig tegenover elkaar.

Dit verzwakt de Kerk; doet ze kwijnen; en verdooft haar den levensgeest!

Zie maar eens, wat er aan levenskracht nog in de Grieksche Kerk schuilt! Hoe ellendig zwak de Evangelische Kerken in Duitschland staan! Ook, hoe doodend voor de Nederlandsche Hervormde Kerk ten onzent deze teedere omhelzing van de o, zoo Christelijk-gezinde Overheid gewerkt heeft.

Kwijnt nu de Kerk, dan gaat hiermeê ook die frissche, geestelijke dampkring teloor, waarin alleen een goede uitlegging van het Woord Gods gedijen kan, en komt men òf tot het Byzantijnsche letterkauwen, òf, gelijk ten onzent, tot het desnoods door een Jood doen opleiden van de volksjeugd tot »Christelijke" deugd.

En wijl we nu een bezielend leven en niet de dorheid willen, en naar Gods heerlijke ordinantiën, en niet naar uitgeholde woorden of leeggeboorde termen zoeken, ijveren we ook tegen deze tweede schier nog ellendiger oplossing uit overtuiging en met kracht.

Van anti-revolutionaire zij gaf men daarom steeds, gelijk ook nu het Centraal-Comité, het derde antwoord: Door de conscientie der Overheid zelve.

We verhelen onszelven volstrekt niet, dat hierbij de mogelijkheid bestaat, dat de consciëntie der Overheid voor de invloeden van Gods Woord geheel ongenaakbaar zij. Het kan zijn, dat de overheid, zelfs van een gedoopte natie, óf geheel afvalle van het geloof en zich driestweg tegen de Christelijke belijdenis keere, òf wel, onder een soort Christelijk masker, een nog vinniger en gevaarlijker, wijl bedekter, strijd voere tegen wat bij Gods Woord leeft. Maar dit bezwaar kan ons dáárom niet ophouden, wijl deze mogelijkheid evenzeer bij de twee vorige oplossingen bestaat, en dan slechts een nog veel afschuwelijker, nóg stuitender, nóg walgelijker karakter verkrijgt.

Dit bezwaar wortelt dan ook niet in het stelsel, maar in de ellende onzer toestanden, en is, uitzonderingen nu daargelaten, van tweeën één: óf de natuurlijke kastijding, waardoor een natie, die Gods Woord vergat, weêr naar dat Woord wordt teruggedreven, òf, als de belijders van Gods Woord in die natie slechts een kleine minderheid vormen, de van God hun geboden prikkel om voor uitbreiding van invloed te ijveren.

Hoe we ons voorts deze werking van Gods ordinantiën op de conscientie der Overheid voorstellen, toone ons slotartikel.

Deze zinsneden zagen sinds nog tweemalen het licht. Eerst in 1879, zie *Ons Program*, groote editie p. 101, v. v,; en ten derden

male in 1880 in een tweede druk van de *Toelichting van het Program*, p. 46 v. v.

Gij kunt dus kwalijk beweren, dat er onzerzijds geen poging gedaan wierd, om het standpunt der Antirevolutionairen ook voor onze tegenstanders duidelijk te maken. Dat zij hunnerzijds hiervan geen notitie gelieven te nemen, ligt toch buiten onze schuld. Niet dat ik U dit euvel duid. Gij en uw medestanders hebt zeker te beoordeelen, of Gij U al dan niet op de hoogte wilt stellen van wat er onder uw politieke tegenstanders gedacht wordt. Wel echter mag ik U het recht betwisten, mij te betichten, dat ik het bij mijn speech aan het gewenschte licht liet ontbreken, als wel dat licht scheen, maar Gij er met uw rug naar toe gingt staan. Een zachte anticritiek, die ik mij natuurlijk niet veroorloven zou, indien van antirevolutionaire zijde nooit ander licht ontstoken was dan in de bladzijde, die ik zooeven voor U overschreef; maar die volkomen geoorloofd is, zoo ik reken met al wat de *Protestant* Stahl en de *Protestant* Groen van Prinsterer over dit onderwerp schreef, en door mij in geheele artikelen-reeksen herhaald is.

Toch laat ik het hier niet bij. Het door U aangestipte punt is te actueel, dan dat mij niet elke gelegenheid welkom zou zijn, om voor vriend en tegenstander onze meening te verduidelijken.

Vooraf echter één verzoek. Als Gij in publiek geschrift nogmaals den naam van »Protestant" tegen mij uitspeelt, verzaak dan de historie niet. »Protestant" is een historische munt, geen legpenning, waar ieder naar goedvinden zijn stempel op mag slaan. Gij ontkent toch niet, dat Luther, dat Zwingli, dat Calvijn Protestanten waren. Gij ontzegt dien eerenaam niet aan Guydo de Bray, die onze Confessie schreef. Ge gunt dien zelfs nog aan mannen als Beza, Zanchius en Voetius, die onder de epigonen der Reformatie niet de laatste plaats innemen. Welnu, met de stukken is U aan te toonen, dat al deze mannen mijn leeraars waren voor de stelling, dat Koningen en volken zich volledig aan God den Heere te onderwerpen hebben. Hun ook maar één oogenblik een andere gedachte toe te dichten, zou U buiten den kring der historiekenners sluiten. Dat doet Gij dan ook niet. Veeleer geeft Gij mij voetstoots toe, dat elk dezer

mannen, en zij allen saam, met al hun medestanders, zoo onder Frankrijks Hugenoten als onder Hollands Calvinisten en Duitschlands Lutheranen, in de eeuw der Reformatie en in de eeuw, die daarna kwam, elken anderen stelregel als *goddeloos* hebben uitgekreten. Maar is dit zoo, dan verwikkelt Gij uzelven immers in onoplosbare tegenspraak, door tegenover mij de bewering op te zetten, dat een goed *Protestant*, door met zulk een stelling voor den dag te komen, het recht op den *Protestantschen* naam verbeurt. Veeleer zou ik, met de historie in de hand, sterk tegenover U staan, indien ik U, als verwerper van dien stelregel, het erfrecht op den Protestantschen naam betwistte.

Zelfs ontnam de historie van ons eigen Gemeentebest U het recht om te beweren, dat deze stelregel "een kerkelijk orgaan" eischte, ten einde voor den Staat het richtsnoer van zijn handeling te bepalen. Gij kunt toch weten, hoe onze vaderen steeds *ontkend* hebben, dat *de Kerk* in deze materie aan de Overheid haar weg had voor te teekenen. De Overheid zelve, zoo hield men beiderzijds steeds staande, moet *door eigen inzicht* in de ordinantiën Gods geleid worden en niet eerst bij de Kerk onderzoek doen naar hare verplichting als *Dienaresse Gods*. Tegenover Rome namen onze Calvinisten met name op dit punt zeer beslist positie. Een vorst, die onder het Goddelijk bestel geroepen was, om bij Godes gratie één van Gods volken te regeeren, stond *in zijn eigen conscientie* voor dien God verantwoordelijk en had zelf, *persoonlijk*, het licht te zoeken, dat God hem in zijn Openbaring ontstak.

Toch, dit geef ik U toe, blijft critiek ook over het standpunt der mannen van de zestiende eeuw geoorloofd; en mits Gij U maar nooit weêr op hen beroept, om op den Protestantschen naam *Uw* stempel te zetten, zie ik gaarne ook hetgeen Gij als proeve voor zulk een critiek levert, op staanden voet onder de oogen.

Ik ga daarbij uit van de zeker niet gewaagde onderstelling, dat tegenover den almachtigen God de plicht tot onderwerping *vanzelf spreekt*, en dat onderwerping aan zijn wil uiteraard het praedicaat van *volledige* onderwerping met zich brengt. Ding iets, hoe gering ook, op dien eisch af, en ge hebt geen God meer. De souverei-

niteit, die in haar aardschen vorm nooit anders dan beperkt en betrekkelijk *kan* zijn, is, zoodra van een almachtig God en het Eeuwige Wezen sprake is, niet anders dan in den meest absoluuten vorm denkbaar. Ook maar tot eenig schepsel te zeggen: »Gij behoeft u niet aan God, of althans niet volledig, te onderwerpen", is een vernietiging van elk Godsbegrip. Ik vertrouw dan ook, dat Ge als »goed Protestant" U hieraan niet waagt.

Doch hiermeê is de door U aangevochten stelling dan eigenlijk ook reeds onneembaar geworden. Immers ook het volk van Nederland is een schepsel Gods, en de Koning, die dit volk regeert, eveneens. Gij zoudt dus God den Heere zelven in zijn God-zijn, in zijn Majesteit en in zijn Souvereiniteit moeten aanranden, zoo Ge uw verzet volhieldt tegen mijn beweren, dat én onze koning én ons volk gehouden zijn, zich volledig aan God te onderwerpen. Maar sluit dit nu in zich, dat de Koning zijn volk daarom *dwingen* moet, om zich op allerlei wijs aan Gods wil te onderwerpen; of dat omgekeerd het volk den Koning hiertoe dwang moet aandoen? Gij schijnt het te wanen. Anders toch had uw schrijven: »De Protestant wil niet onderwerping aan God *door middel* van de Overheid die hem regeert", eenvoudig geen zin.

Toch ligt deze gedachte zoo hemelsbreed buiten de Calvinistische sfeer, dat juist de Calvinist steeds staande hield: »De burger *mag* den Vorst niet gehoorzamen, zoodra zijn last tegen Gods Woord ingaat." Juist dus het omgekeerde van wat Gij ons toedicht. Gij beeldt u in, dat wij den Koning het recht toekennen, ons tot onderwerping aan Gods wil te dwingen; en de leer der Heilige Schrift en van den Calvinist is juist, dat wij den Koning gehoorzamen *om der conscientie wil* en deswege in die conscientie een grens voor deze gehoorzaamheid stellen. Het is dan ook blijkbaar, dat Ge noch ons noch onze vaderen van nabij kent; dat het uw welwillendheid moeite kost om in onze gedachtenwereld in te leven; en dat Ge door zoo vreemd tegenover uw landgenooten te staan, ons slag op slag toedicht, wat we juist bestrijden.

Van *dwang* is in onzen stelregel geen sprake. Sprake is er in onzen stelregel alleen van datgeen, waartoe én Vorst én volk elk

in de conscientie voor God gehouden zijn. In mijn rede „*Niet de Vrijheidsboom maar het Kruis*" wierd aangetoond, hoe de wettige zucht naar staatkundige vrijmaking, die de volken bezielt, geen bevrediging *kon* vinden in wat de Fransche Revolutie aanbood, omdat deze de vrijheid *van buiten naar binnen* wilde aanbrengen. Ze vergat, dat een volk uit menschelijke personen bestaat, en dat er daarom voor een volk nooit van waarachtige vrijheid sprake kan zijn, tenzij ge eerst die personen innerlijk vrijmaakt. En in dit verband nu stelde ik de bewering op, dat dege, deugdelijke volksvrijheid eerst komt, als én Vorst én Volk begint met zich volledig aan God te onderwerpen. Een waarlijk niet te diepzinnige stelling. Ook Gij immers stemt mij toe, dat een Vorst, die God vreest, geen tyran *kan* wezen, en dat een volk, dat zijn God zoekt, de ruimste vrijheid verdragen kan. En zoolang ik nu, met de Heilige Schrift in Rom. XIII : 1—5, geheel in den zin van onze Calvinistische vaderen, en getrouw aan wat de antirevolutionaire partij steeds predikte, den band aan God voor Vorst en Volk, ook bij mogelijken strijd tusschen beiden, *in de conscientie* zoek, heb ik allen kans als »historisch" Protestant nog wel zoo goed uit te komen, als Gij met uw negentiende-eeuwsch Protestantisme, dat U zeggen doet : »*Van een volledige onderwerping van den Staat aan God kan geen sprake zijn.*" [1])

Voorshands kan ik dan ook nog niet anders inzien, of het antirevolutionnaire systema sluit. Er is een God. Omdat Hij God is, bestaan *door Hem* de volken en regeeren *door Hem* de Koningen. Volken en Vorsten zijn derhalve gehouden zich volledig aan Hem te onderwerpen. Zij kunnen dit slechts in zooverre, als Hij aan beiden zijn wil geopenbaard heeft. Dit doet Hij als God in het forum der conscientie, door hen te bestralen met het licht van zijn Openbaring. Deze openbaring geeft Hij in de conscientie en in zijn Woord. Wat en hoeveel een Vorst of zijn onderdanen hiervan opvangen, komt

[1]) Slechts zooveel geef ik toe, dat ik juister gesproken had, door niet van Staat en Volk, maar van *Vorst* en Volk te spreken. Toch sneed de samenvoeging van Staat *en Volk* reeds de mogelijkheid af, dat ik onder Staat hier iets anders dan de *Overheid* zou verstaan hebben.

ter hunner verantwoording. De Protestant kan nooit anders oordeelen, dan dat ze gehouden zijn dit licht *persoonlijk* op te vangen, zoo de Vorst als zijn onderdaan, ter ontdekking van Gods wil voor de hun opgelegde levenstaak. Naar gelang ze hiervan nu minder opvangen, staan ze schuldiger en geraken ze op doolwegen; en omgekeerd, naarmate ze dit zuiverder opvangen, gaan ze vrijer uit en wandelen ze op beter paden. De vrijheid der volken wint of verliest naar gelang Volk en Vorst zich meer of minder aan de kennissè van Gods wil laten gelegen liggen. En komt er botsing tusschen beider overtuiging, dan mag de onderdaan om Gods wil niet voor den Vorst uit den weg gaan, maar is *niet*-gehoorzamen aan den Vorst uit gehoorzaamheid aan den Koning der Koningen zelfs plicht. Zijn plicht óók om er dan de straffe voor te dragen.

De Leidsche hoogleeraar Taco Hajo van den Honert, ook U niet onbekend, sta hier als mijn getuige, dat zóo en niet anders het stelsel ook der aloude Protestanten was. Hem noem ik bij voorkeur, omdat hij een der jongste getuigen is († 1740) en breeder dan de meesten in zijn werk: *De veris viis Dei* dit stelsel uitspon. [1])

Verdriete het u daarom niet, een oogenblik uw aandacht te schenken aan deze paragraphen uit zijn werk:

»Daar is onder de Menschen geene *Overheid* soo groot, dat hij *Vrymagtig in sijne Regeering is.* Sy mag haaren Onderdaan niet gebieden, wat haar enkelik *lust*, en *wel gevalt.* Neen! De Overheid moet eerst, volgens het bewijs-vestigde van 't *Xde Hoofdstuk deeses IIden Boeks* § 40 in haar gemoed overtuygt sijn, dat *God, haar Wesendlik Heer*, wil, dat sy, als *Gods Wesendlike Onderdaan*, haaren *Onderhoorigen Burgers* sulks van *Gods* wegen *gebiede*. Agtervolgens deese *haare verpligting* moet sij *haare regeering stipt* waarnemen. *Gebiedende nooyt iets*, dat zij niet *voor af*, door *een klaar en onderscheiden* begrip, wete, haar van *God*, om het *haaren Ondersaten te gebieden*, opgelegt te syn." [2])

De § 40 uit Caput X, waarnaar hij verwijst, luidt aldus:

»'t Is derhalven geenen mensch, hoe hoog hij ook van *God* wordt

[1]) Misschien wel omdat een dispuut met een Roomsch-Katholiek de aanleiding voor hem was tot het schrijven van dit werk. Zijn Cartesianisme bleef in deze § § buiten spel.

[2]) T. H. VAN DEN HONERT, *Van de waarachtige wegen Gods.* I, p. 550.

opgegeven in de wereld; ja! al wierdt hij een alleen-heerscher van de geheele Aarde, *geoorlovt,* eenig mensch tot synen *lyv-eigen* en *slaav* te maken. Overmits de mensch *Gods lyv-eigen* alleen maar syn mag Ja! hij mag geenen mensch iets, 't sy soo gering als het wil, *gebieden:* eer hy in syn gewissen volkomen overtuygt is, dat *God wil,* en hem, als *synen Stadhouder, bevele,* dat hij synen onderdaan sulks sal gebieden. Want *syne heerschappy* over den mensch is *eene verpligting,* en *eene dienstbaarheid,* die hij *Gode,* synen *Wesendliken Heer* moet bewyzen. In welke hy ook deswegen niet *meer* oft niet *min* mag doen, als *God wil* en *gebiedt,* dat hy sàl doen." [1])

Beide malen, Gij merkt dit wel op, is hier met geen woord sprake van *de Kerk als orgaan* om den wil van God te openbaren, maar beroept Taco Hajo v. d. Honert zich op hetgeen »*in het gemoed*" en »*in het gewisse*" door de overheid zelve als Gods wil »*met een klaar en helder begrip*" wordt ingezien. En wat ten slotte de verplichting van de onderdanen betreft, om niet blindelings te gehoorzamen, maar integendeel gehoorzaamheid te weigeren, zoodra de vorst iets *tegen* Gods wil gebiedt, spreekt Prof. van den Honert zich niet minder beslist in deze woorden uit:

»En gelyk het *den Overheden* niet geoorlovt is, iets uyt *eigen goedvinden* in hunne *Regeering,* en *Gerigthouding* te doen; maar daar in sig *stipt* gedragen moeten naar het *hen bepalende Goddelik Gobod:* soo mogen de *Onder-danen* ook geenig *Gebod* hunner *Overheden,* hoe groot hun gesag; hoe vreeslik hun geweld; hoe wettig se ook aan de *Regeering* mogten gekomen syn, *gehoorsamen:* ten sy se de over-een-stemming desselvs met *Gods Gebod;* en dus de *Goddelike herkomst,* en *verbindings-kragt* desselvs *klaar* en *naakt* sien. Noyt vermag de Mensch iets te doen: ten sy hy versekerd sy, dat het hem, oft *onmiddelik in syn verstand;* oft door tussen-komen van *Wettige Overheden;* ofte door *voorkomende gelegenheden, van God selv geboden sy.* Dat is: dat *syne volstrekte afhanging van God* in die omstandigheid van tyd en saken *hem verpligt;* door *de gehoorsaming van sulk een Gebod,* voor *Gods eer* te waken. Komt hem *een Gebod* van *syne Overheid* voor, dat tegen *een der Geboden Gods* strydt; en dus blykt *God* tot geenen *Wetgever* te hebben: hy moet het, het koste wat het wil, veragten; en dus *God* alleen *gehoorsamen.*" [2])

Een standpunt geheel strookend met wat de vier Leidsche Profes-

---

1) Ibidem p. 374.
2) Ibidem p. 553.

soren, Walaeus, Polyander, Rivet en Thysius in hun *Synopsis* a°. 1625 aldus schreven: »*dat de Overheid in zoo gewichtige materie niet mag afgaan op anderer inzicht of oordeel. maar alle zaak beleiden moet naar eigen helder inzicht en persoonlijke overtuiging.* [1])

Uit de stukken blijkt dus, dat het volgens U onmisbaar »orgaan" niet pas door mij opzij is gezet. maar reeds door de voorstelling onzer vaderen wierd uitgesloten. En nu zijn wij, Antirevolutionairen, wel gewend aan een gestadige veroordeeling van ons standpunt, waarbij de eentonige klacht: *Wat gij veroordeelt, is ons standpunt niet!* ons telkens weer op de lippen komt; en in zooverre rekende ik ook bij het opslaan van Uw critiek op de mogelijkheid, dat zelfs door U op dezen regel geen uitzondering zou worden gemaakt. Maar toch, waarom het verheeld? Nu de redactie van een zoo verdienstelijk Tijdschrift als *De Gids* zich voor het eerst met onze zaken inliet, zou het ons toch tot dank aan U, én als *Gids*-redacteur én als schrijver hebben verplicht, indien de stukken, die *in casu* het geding beslissen moeten, ditmaal de eer hadden genoten, *niet* ongelezen ter zijde te zijn gelegd.

Immers, als Ge U ook maar eenigszins rekenschap hadt gegeven van de vérreikende beginselen, die de Reformatie in haar leer van »*de doorzichtigheid der Heilige Schrift*". van het *Testimonium Spiritus Sancti*, en van »de *verlichting* des verstands" beleed, Gij hadt een critiek, als waarin ditmaal uw dialectisch meesterschap versche lauweren zocht, niet *kunnen* neerschrijven, en Ge hadt ingezien, hoe we daarom voor de Overheid geen »orgaan om Gods wil te openbaren" behoeven noch begeeren noch ooit toelaten kunnen, omdat we zoo van heeler harte gelooven aan de rechtstreeksche inwerking van den Heiligen Geest op den geest des menschen. Trekt zich die werking uit ons volk terug, het is tot onze straf, omdat wij dien Heiligen Geest te zeer bedroefd hebben. En omgekeerd, onder een Overheid en met medeburgers te leven, in wie die werking overweldigend uitkomt, het geldt ons als een Goddelijke zegen. Maar hetzij we ons in die werking verheugen, of verdorren bij hare ontstentenis, ónzer blijft de roeping,

---

[1]) *Syn. purioris theologiae*, *Disput.* L. § 41.

om den eisch onverzwakt en onomwonden uit te spreken: Hetzij ge als Overheid regeert, of als onderdaan in den burgerstaat leeft, ge hebt u te *onderwerpen*, en uiteraard *volledig* te onderwerpen, aan den Heere uwen God!

Nog altoos wordt het in onze Gereformeerde kerken bij het uitgaan van den kerkeraad zoo schoon gebeden: »Inzonderheid bidden wij U voor de Overheid, die het U beliefd heeft over ons te stellen. Geef dat haar gansche regeering daarnaar gericht zij, *dat de Koning aller Koningen over haar en hare onderdanen regeere!*

In gebedsvorm geheel hetzelfde wat in mijn toespraak heette: Onderwerping van Vorst en Volk aan den Heere onzen God!

Is dit punt hiermede, ook U ten genoegen, afgedaan, dan kom ik nu op wat Gij inbrengt tegen mijn drievoudig parool: »Vrede onder de gedeelde kinderen des lands komt er dán eerst, als de Staat de *religie* weer aan de belijders, de *zedelijkheid* weer aan de conscientië, en de *wetenschap* aan de haar inwonende kracht overlaat." Uw bezwaar tegen deze stelling geldt niet hoofdzakelijk haar inhoud, maar meer het gebruik, dat ik er als parool van maak. »*De Religie voor de belijders*" toch vormt u. i. daarom geen tegenstelling tegen het Liberalisme, overmits de Liberalen, naar uw zeggen, ons met dezen zegen reeds begiftigden. De »*zedelijkheid aan de conscientie*," dunkt U onhoudbaar, alleen reeds, omdat de wet het huwelijk niet kan loslaten. En dat »*de wetenschap worde overgelaten aan de haar inwonende kracht.*" is, naar Gij de zaak beziet, slechts teekening van het gelukkig Dorado, waarin wij, dank zij het hooge standpunt, dat het Liberalisme innam, sinds menschenheugenis verkeeren.

Van uw eerste tegenwerping zag ik vreemd op! Hoe, Gij alleen vreemdeling in ons Nederlandsch Jeruzalem! Niets U ter oore gekomen van de volmaakt onwettige, gewelddadige ingrijping, die de Staat zich in 1816 in het godsdienstig leven der natie veroorloofde? Niets ervan door U opgemerkt, hoe de Bestuursinrichting, die destijds door de Overheid aan de kerken is opgelegd, aanleiding en oorzaak is

geworden van de schandelijke Dragonaden in 1834; van de heerschappij, die de Moderne richting allengs in de gemeenten verkreeg; van al het getwist en gekrakeel, waaraan onze kerken nu een halve eeuw lang reeds ten prooi zijn; van de duldelooze krenking, waaraan de zonen, wier hart tot de vaderen bekeerd was, in hun eigen huis hebben blootgestaan; van het conflict, dat in 1886 te Amsterdam uitbrak, en de nieuwe Doleantie, die daaruit volgde; van het sektewezen, dat bij zulk een droeven staat der Kerk al toomeloozer uitbrak; van de grievende en aangrijpende verdeeldheid, waardoor mannenbroeders, die in beginsel bijeenhooren, vaneen wierden gescheiden; en *last not least*, van al de aanfluiting en de verachting, waarin de Kerk en met haar de Religie door deze, voor mijn besef, heiligschennende inmenging gekomen is.

En dat noemt Gij de Religie aan de Belijders overlaten! Maar tast, voelt Ge dan niet, HoogEdelGestrenge Heer, hoe Ge door zúlk een beweren ons wel dwingt ons vertrouwen in uw Liberalistische leuzen niet al te breed uit te meten. Of wat doet Ge hier anders dan de oude geschiedenis van het »Gelijkheid, Vrijheid en Broederschap" herhalen. o, Gewisselijk »*Egalité*, *Liberté*, *Fraternité*" op elke frontespies graveeren, en dan met de guillotinekar voor die opgeluisterde gevels voorbijdraven! Denk het toch eens in, dat de *Coup d'Eglise* van 1816 *niet* ware geschied, en immers noch van de Separatie van 1834, noch van het lijden van Ds. Ledeboer en Dr. Kohlbrugge, noch van het Conflict en de Doleantie in 1886 zou ook maar sprake zijn geweest. De Kerk en de eere der Religie ware overgelaten aan den eisch van haar eigen leven. Wat geestelijk en historisch het machtigst was, zou getriomfeerd hebben. Om uit de laatste dagen te spreken, nooit zou de twist en de tweedracht, gelijk nu, in elke kerk en in zoo menig huisgezin zijn uitgebroken. Onze rechtbanken zouden niet het droeve schouwspel hebben opgeleverd van Belijders des Heeren, die tegen elkander kwamen pleiten. En, om ook mijn persoonlijke wonden niet te bedekken, uw Liberalistisch begrip van vrijheid zou mij niet op den duren prijs van zoo menig verloren vriend zijn te staan gekomen.

Juist het *tegendeel* van »overlaten van de Religie aan de Belijders" was het richtsnoer van uw geestverwanten en is het nog. Toen het *Nut* had uitgediend, hebt Gij, pleitbezorgers der revolutionaire beginselen, de Nederduitsche Gereformeerde Kerken als instrument misbruikt, om de religie onzer vaderen bij hun nageslacht uit te roeien, en *door* de Kerk — God vergeve het den schuldige — de religie *in* de Kerk ontkerstend. Dat deze toeleg toch ten deele mislukt is, verkleint in niets de beloopen schuld. De wederopwaking van het Christelijk leven toch dankt ons vaderland aan invloeden, van den toeleg der Liberalisten volstrekt onafhankelijk. Voor uw geestverwanten was dit geen resultaat, waarop men gemikt had; eer een streep door de opgemaakte rekening. Vooral uit tweeërlei Liberalistisch bedrijf blijkt dit overduidelijk. Vooreerst uit wat Gij met de godgeleerde faculteit aan onze Staatshoogescholen hebt gedaan, en ten andere uit uw »Christelijke deugden" in de Schoolwet.

De theologische faculteit oefent, dit ontkent Gij toch niet? een overwegenden invloed op de Religie uit. Welnu, wel verre van deze faculteit »aan de Belijders over te laten," hebt Gij aan de Overheid het recht voorbehouden, om deze faculteit èn te regelen èn te bezetten, en in den aanvang dezer eeuw zelfs van Staatswege de verplichting opgelegd, dat elk toekomstig predikant er moest studeeren. Toen de Minister Heemskerk in 1876 voorsloeg, om althans op dit punt aan Groen van Prinsterers vermaning gehoor te geven, en van Staatswege zulk een faculteit der godgeleerdheid niet meer te onderhouden, zijn het *Uw* geestverwanten in de Kamer geweest, die op herstel van deze faculteit hebben aangedrongen. En terwijl men in de Koffiekamer niet verheelde, dat toeleg hierbij was, de wederopleving van het Calvinisme tegen te houden, heeft uw partij in openbare zitting een regeling van deze faculteit doorgedreven, die wat opvatting en methode betreft, het godgeleerd onderwijs aan al onze Staatshoogescholen thans wringt in het moderne kader. Erger nog, toen in den Gemeenteraad van Amsterdam de zonderlinge voorslag te berde kwam, om uit de Stadskas een douceur aan de Haagsche Synode te geven, hebben de nieuwmodische Regenten van Amsterdam een bepaling in het contract bedongen, *dat de Synode*

in Den Haag nimmer jonge mannen van andere dan de Staatshoogescholen tot de Evangeliebediening zou toelaten. En nu, Gij weet het zoo goed als ik, ál de mannen, die dat kunststuk volvoerden, waren volbloed *Liberaal!*

In de Schoolwet maakten uw vrienden het al even bont. Zooveel toch is ook U wel van de Christelijke Religie bekend, dat de tegenstelling tusschen »Christelijke" en »maatschappelijke" deugden òf in Arminiaanschen òf in Gereformeerden zin kan genomen. In Gereformeerden zin is »burgerlijke gerechtigheid" die zedelijke adel, die op het leven in de burgermaatschappij een hooger stempel drukt, terwijl »Christelijke deugden" niet anders zijn dan »door den Heiligen Geest ingestorte hebbelijkheden", die doelen op het leven zonder vlek of rimpel in het leven hiernamaals. Geheel afwijkend waarvan de Arminianen leerden, dat »Christelijke deugden" zijn die zedelijke eigenschappen, wier inprenting we danken aan het hooger zedelijk standpunt, dat Christus in vergelijking met Mozes en de Profeten zou hebben ingenomen. Hoe ook gewend of gekeerd, was dus de inlassching van deze formule in de wet van 1857 het tegendeel van een overlaten van »de Religie aan de Belijders". Het was, heel anders, een ingrijpen van de Overheid in de zaak der Religie, om de Arminiaansche opvatting over de Gereformeerde te doen zegevieren. »Christelijke deugden" toch, in Gereformeerden zin, kweekt niet de meester op school, maar alleen de Heilige Geest in het hart. Ze komen niet uit de boeken, maar uit *den Christus*. Ze zijn vrucht niet van schoolopvoeding, maar van het *geloof*. Dát bedoelde Art. 23 der Schoolwet dus *niet*. Neen, de wet bedoelde wel degelijk »Christelijke deugden" in den Arminiaanschen en Sociniaanschen zin te eeren, en, gedekt door dit schild, de wederopbloeiing van de Religie, gelijk onze vaderen die beleden hadden, te voorkomen. Gij en uw geestverwanten kondt vrede met die formule nemen, omdat ze U in het gevlei kwam en paste bij uw religieuse denkbeelden. Maar óns druischte ze lijnrecht tegen onze Religie en onze Belijdenis in, en deed, erger nog, als *blinddoek* dienst, om de argelooze plattelandsbevolking in den waan te laten, alsof de Staatsschool nog wel waarlijk stond op het fundament van Gods heilig Woord.

Zoo ziet Gijzelf dus, Hoog EdelGestrenge Heer, wat er aan is van uw voorgeven, als had ook het Liberalisme »de Religie aan de Belijders overgelaten." Mijn tegenstelling, zoo schreeft Ge op bl. 555 van uw critiek, was U »niet volmaakt helder". Gun mij de stille hoop, dat mijn toelichting het U thans voor het minst *iets helderder* gemaakt hebbe. En mocht Gij tegenwerpen, dat toch niet alles wat ik opsomde, aan de Liberalen in engeren zin ten laste komt, dan zij mijn antwoord, dat ik reeds met wat *zij zelven* deden mijn pleit genoegzaam gewonnen acht; en voorts dat ze ook voor wat *achter* hun optreden ligt, niettemin de volle verantwoordelijkheid dragen, in zooverre ze èn den wissel der Synodale organisatie èn dien van de Schoolwet als één man endosseerden. [1])

Korter kan ik zijn bij uw protest tegen het »overlaten *der zedelijkheid aan de conscientie*". Hier toch raakt uw degen de mijne zelfs niet, omdat Gij iets bestrijdt, dat ik nimmer hoop te verdedigen en ook in mijn toespraak op de Deputatenvergadering noch bedoeld noch gezegd heb. De Overheid, zoo voert Gij mij tegen, maakt wetten op den persoonlijken eigendom, op het huwelijk en op nulliteit van contracten ter oorzake van onzedelijke bedingen; mocht de Overheid dit niet, dan zou er eenvoudig geen wetgeving mogelijk zijn; een wetgeving, die met het menschelijk leven in aanraking komt, onderstelt zedelijke overtuiging. — Hierover nu verspil ik geen woord. Wat ik zoo straks over de verplichting van de Overheid, om zich bij haar regiment aan den wil van God te onderwerpen, schreef, bewijst voldingend, dat Gij mij hier een meening toedicht, die ik beslist verwerp. Slechts teeken ik, nu Gij dit punt toch ter sprake brengt, ook hier even aan, hoe *Gij* wilt, dat de Staat een *autonome zedeleer* als richtsnoer zal kiezen, terwijl wij, Antirevolutionairen, tegen uw autonome, als het kruiend oeverzand wisselende, overtuiging, de onveranderlijke beginselen stellen van Gods wet. Of om het krasser uit te spreken, als de volgelingen van Van Houten,

[1]) Voor uw opmerking, dat de Minister Mackay Art. 23 in zijn ontwerp niet schrapte, zij het mij veroorloofd U te verwijzen naar *de Standaard* van 10 Juni 1889.

Malthusius of Domela Nieuwenhuis de hooge hand ten onzent kregen, dan zou uw autonome zedeleer eischen, dat onze wetgeving op het Huwelijk in die van Vrije liefde en op het eigendom in communaal bezit wierde omgezet. Dat komt van dat *autonome;* een uitdrukking die niet beduidt, wat Gij er van maakt: »levende onder zelf beraamde wetten", maar als technische uitdrukking beteekent: een zedeleer, die *afgesneden is van den wortel der Religie.* en deswege niet aan den wil van God gebonden is; zich ontwikkelend bij maniere van een physisch proces. Doch, dit latend voor wat het is, veroorloof ik mij de opmerking, dat mijn protest alleen ging tegen de gedurig weer boven komende pogingen, om *het zedelijk leven* niet aan de burgerconscientie over te laten, maar van Staatswege in een bepaalde richting te sturen, te octrooieeren en te propageeren. Als de Koning rechtsbepalingen omtrent het huwelijk, als zijnde een contract, maakt, regelt hij deze aangelegenheden, voorzoover *de rechtssfeer* dit eischt, maar hij speelt geene *zedemeester.* »Zedelijkheid" daarentegen is heel iets anders, want ze geldt de gezindheid en de gedragingen van de burgerij *buiten* den rechtssfeer. En als ik dan zie, hoe de Liberalisten den weg op willen, om de opvoeding der kinderen uit de handen der ouders te nemen; om bij de sociale wetgeving van boven af het huiselijk leven te beheerschen; om in zake de prostitutie de ondeugd te octroyeeren; en zelfs om in zake het drankmisbruik patriarchaal tusschen beide te treden, dan kom ik hier met al de kracht die in mij is tegen op. Eisch toch van alle *zedelijk* leven, zal het van den echten stempel zijn, is dat het wortele in *persoonlijke* verantwoordelijkheid, en juist dat karakter van *persoonlijke* verantwoordelijkheid heft deze zedelijke Staatsvoogdij op.

Op het bolwerk dat Gij tegen mijn derde stelling: »*De wetenschap* overlaten aan de haar inwonende kracht" opwierpt, plant Ge geen enkel affuit, laat staan een stuk geschut, zoodat ik eigenlijk niets te verdedigen heb. Al toch wat Gij er van zegt komt neer op het beweren »dat elk Liberalist dit van harte beaamt" en »dat

de Liberalen zich nooit aan (het tegendeel) hebben bezondigd." Wat Ge toch op deze verklaring over het geschil tusschen *Free Trade* en *Fair Trade* volgen laat, en met name uw tirade over het »verkiezingswerk", licht ik liefst uit het debat. Het woordenspel waarin Ge U hierbij vermeit, moge als proeve van ironie verdienstelijk zijn, voor wie logisch denkt gaat het te zeer mank aan een *metabasis eis allo genos*, om als schakel in het debat te gelden [1]). Zoo laat Gij dus mijne stelling onaangetast; meer nog Gij *beaamt* ze. Toon ik U dus aan, dat uw geestverwanten juist *in strijd* met deze stelling gehandeld hebben, dan win ik tweeërlei. Dan toch blijkt hoe het Liberalisme ten deze met fraaie leuzen pronkt, maar achter het hagelblank gepleisterd graf een geheel anderen inhoud bergt; en blijkt almeê dat het program van de partij, waartoe het mij eene eere is te behooren, zelfs door den besten Liberalist *als programartikel* niet wordt gewraakt.

Dit nu aan te toonen, valt licht.

De toestand ons door uwe geestverwanten op *wetenschappelijk* terrein geschapen, is aldus samen te vatten: De Staat richt in zoo groote getale inrichtingen van Hooger Onderwijs op, dat er reeds voor het

---

[1]) Bedoelde zinsnede luidt: »Misschien is echter de beste verklaring van dit gezegde te vinden waar het geldt de toepassing er van op een bepaalde wetenschap, bijvoorbeeld in de volgende woorden: »Wij zijn noch in doctrinairen zin voor Free Trade, en evenmin stelseljagers voor protectie. Alleen eischen wij dat de Overheid zich ook hier naar den gang van het werk zal schikken." Is dit, de wetenschap, overlaten aan de haar inwonende kracht, dan is of de kracht die in de economische wetenschap woont al zeer zwak, of wel de nadruk moet geheel vallen op het woord »overlaten". Naar den gang van welk werk de Overheid zich intusschen zal hebben te schikken, blijkt niet. Is de onderstelling te gewaagd, dat hier dat werk bedoeld wordt, dat in de eerste plaats tot de bemoeiingen der deputaten behoort, namelijk het verkiezingswerk?"

De *metabasis eis allo genos* is hier buiten twijfel. Sprake was van een »overlaten van de wetenschap aan de haar inwonende kracht." Gij daarentegen gaat spreken over de wijze waarop de overheid van de resultaten der wetenschap bij haar Landsbestuur partij dient te trekken. Twee geheel uiteenloopende quaestien; de eene raakt het vraagstuk, of de Overheid heerschappij *over de wetenschap* mag oefenen; de andere of de wetenschap heerschappij *over de Overheid* moet oefenen. Juist dus het *tegendeel*. Doch genoeg hiervan. Gij spraakt ironisch, en in de ironie, mits ze geestig zij, vergeeft men veel.

Staatsonderwijs personeel te kort schiet en hulp in het Buitenland moet gezocht. Voor het Vrije onderwijs, in naam toegelaten, blijven aldus niet noemenswaarde krachten beschikbaar. De Staat bindt aan dit onderwijs een privilegie voor schier alle invloedrijke betrekkingen, zoo op het gebied van Regeering als van Onderwijs. De Staat besteedt voor dit Onderwijs zóó veel geld, dat finantieele concurrentie feitelijk is uitgesloten. En eindelijk, de Staat houdt door de aanstelling van het Collegie van Curatoren en vooral door *de benoeming der Professoren* aan zich de beslissing *in welken geest* en *in welke richting* het Hooger Onderwijs zal gegeven worden. Hieruit volgt alzoo: 1⁰. dat er in Nederland van beoefening der wetenschap in hoogeren zin buiten den kring der door den Staat aangestelde hoogleeraren en door den Staat straks gesalarieerde kweekelingen, feitelijk geen sprake valt. De Rijks-Hoogescholen met haar *dépendances* zuigen alle krachten naar zich toe. 2⁰. Dat een vrije inrichting voor Hooger Onderwijs gedwongen wordt de concurrentie te aanvaarden op voorwaarden, die het uithangbord van wettelijke *Vrijheid* tot een belaching maken. En 3⁰. dat, zoo dikwijls tweeërlei richting op wetenschappelijk gebied principieel tegenover elkander treedt, *die* richting het altoos winnen moet, die op de gunst van de machthebbenden kan rekenen.

Gij ziet dus zelf, dat uw beweren, alsof de Liberalen de wetenschap aan de haar inwonende kracht overlieten, volstrekt niet opgaat. Eer integendeel wordt de wetenschap ten onzent beheerscht door Staats*regeling*, door Staats*geld*, door Staats*privilegie*, door Staats*keuze* bij de benoemingen. Hoe heel anders dit bij den oorsprong van het Universiteitsleven was heb ik in mijn »*Strikt genomen*" breeder aangetoond [1]) en is in de doorwrochte studiën op dit terrein van Dr. Heinrich Denifle op nieuw bevestigd [2]). Elk nieuw onderzoek brengt telkens duidelijker aan het licht, wat ook Gij trouwens niet zult ontkennen, dat op wetenschappelijk erf gedurig school tegen school optrad en hoe het juist door de vrije worsteling dezer scholen was, dat de ontwikkeling der wetenschap vooruitkwam.

---

[1]) Dr. A. Kuyper. *Strikt genomen*. Amst. 1880.

[2]) Heinrich Denifle. *Die Universitäten des Mittelalters bis 1400*. Berlin 1885.

Maar ten onzent heeft het Liberalisme hiertoe aan de wetenschap den pas afgesneden. Aan scholen, die slechts *relatief* verschilden, gaf men soms gelijken kans, maar bij scholen, die principieel tegenover elkander stonden, maakte men zich van *de min gewilde* altoos heimelijk af, door ze uit te sluiten, en wapende de Overheid de andere dubbel sterk door haar een officiëele sanctie te leenen. Siegenbeek kreeg een hoogleeraarsstoel, maar Bilderdijk werd op taalkundig gebied buiten de Synagoge gesloten. Omdat Bilderdijk antirevolutionnair was, keerde men te vuur en te zwaard zijn benoeming te Franeker. En toen, onder de auspiciën van Koning Willem I, bij het Amsterdamsche Atheneum een leerstoel voor de Vaderlandsche Geschiedenis was opgericht, juist met het doel om Bilderdijk in het ambt te zetten, waren het twee liberale Hoogleeraren, die verklaarden op staanden voet hun ontslag te zullen nemen, bijaldien Bilderdijk benoemd wierd, — en de machthebbenden gingen Bilderdijk voorbij. Met Da Costa handelden uwe geestverwanten evenzoo. Reeds het enkele denkbeeld om den man van »*de Bezwaren tegen den geest dezer eeuw*" een letterkundig college te laten geven, deed de heeren sidderen en beven; en ... Da Costa stierf evenals Bilderdijk ambteloos. Thorbecke kreeg in Leiden macht om de aanstaande Staatsrechtsgeleerden naar *zijn* denkbeelden te vormen, maar aan Groen van Prinsterer sneed men de gelegenheid tot propaganda voor zijne beginselen af. Waar dit reeds aan het hooge hout dezer corypheeën geschiedde, wat zal ik daar nog spreken van wat aan het kreupelhout overkomen is. En waar dan nog gelijk in de Geer van Jutfaas een onzer tot een katheder geroepen wierd, daar gaf men hem de studie van het onschuldige Romeinsche recht, om de philosophie van het recht en vooral het staatsrecht te bewaren voor veiliger handen. En dat noemt Gij nu het »overlaten van de wetenschap aan de haar inwonende kracht", en Gij maakt U zoo weinig een denkbeeld van de ondragelijke tyrannie, die juist op wetenschappelijk gebied door het Liberalisme wierd en wordt uitgeoefend, dat Gij (natuurlijk geheel te goeder trouw) kunt neerschrijven: »*Wij liberalen hebben ons ten deze nimmer bezondigd!*" Doch ik bid U, verstaat Ge dan niet, hoe de benoe-

de geheelheid van zijn nationaal bestaan calvinistisch te worden. Slechts vergist Ge u, zoo Gij waant, dat hiermêe *mijn* levensideaal zou vernietigd zijn. Immers reeds sinds 1869 stelde ik steeds het feit op den voorgrond, dat ons volk thans uit drie bijna gelijke deelen bestaat, en dat slechts zúlk een staatkunde recht van bestaan in een *gemengd* volk heeft, die met het goed en deugdelijk burgerrecht van elk deze drie deelen rekent.

Neen, het persoonlijk feit schuilt in uw slot.

Daar schreeft Ge :

Er zijn mannen, die haken naar macht of gezag alleen omdat die hun de gelegenheid verschaffen om hunne beginselen toe te passen; er zijn anderen voor wie het genot aan de uitoefening van macht of gezag verbonden op zich zelf reeds de grootste voldoening is. *Voor de gemoedsrust van Dr. Kuyper is het zeker te hopen dat hij tot de laatsten behoort.* Want anders is het toch inderdaad te vreezen dat »de macht der liefde waardoor de voorhoede zijner partij het onuitputtelijkst geduld bezit om hare achterhoede in te wachten" bij hem op te zware proef zal worden gesteld.

Te haken naar macht en invloed, ten einde zijn beginselen te doen zegevieren, geldt U dus als blijk van *edelen* zin. Macht alleen om *de macht* te begeeren, verraadt Uws inziens een *slecht* karakter.

Toch *hoopt* Gij voor mijn gemoedsrust, dat ik tot dezulken behooren zal, die in het *laatste* heil zoeken.

Gij *hoopt* derhalve, uit bezorgdheid voor de verstoring van mijn gemoedsrust, dat ik, zoo het ooit tot strijd in den boezem mijner partij kwam, *slecht* zou blijken, of *slecht* zou worden.

Gun mij, Hoog Edelgestrenge Heer, de openhartige verklaring, dat, bij aldien zulk een toewensching aan uw politieken tegenstander in uw edel hart de giftige vrucht der *autonome zedeleer* is, ik haar deswege nog dieper, dan eer ik uw opstel las, verfoei!

»*Eer is teer*" koos ik als titel voor dit opstel. Thans zal dit opschrift U geen raadsel meer zijn.

Ik heb, onder betuiging mijner hoogachting, de eer te zijn,

HoogEdel Gestrenge Heer,

Uw dw. dienaar,
KUYPER.

AMSTERDAM, 20 Juni 1889.

Naschrift bij de noot op blz. 7.

Bedoelde critiek komt voor in no. 5715 van het *Weekblad van het Recht.* Deze critiek deed mij genoegen, niet slechts inzooverre ze gespeend was aan alle ironie en zelfs van waardeering blijk droeg, maar meer nog, omdat ze op *de hoofdzaak* kwam. Toch kan een viertal korte opmerkingen volstaan, om den geachten schrijver te doen gevoelen, om wat reden zijn critiek mij *niet* uit het veld slaat.

Ten eerste maakt de geachte criticus er captie op, dat ik o. a. Voltaire en Rousseau noemde als de mannen, »door God als geesel gebruikt, teneinde de Monarchen en Regenten te vernederen en te straffen voor de zonden, die ze aan *zijn* volkeren en tegen Hem hadden begaan". Immers, zoo wordt opgemerkt, Voltaire en Rousseau stierven reeds in 1778; hoe konden ze dan in 1789 een geesel Gods zijn? Tegen het feitelijke in deze opmerking is geen bedenking. Voltaire overleed op 31 Mei en Rousseau op 2 Juli 1778 daaraanvolgende. De conclusie daarentegen wraak ik. Of eindigt de werking van iemands geest en woord dan met zijn sterven? Geldt niet eer omgekeerd de regel, dat bij een *eminent* man eerst na zijn sterven »de volle energie aan de macht van zijn woord wordt gegund"? Of door wien is, *in casu*, ooit in ernst betwist, dat Voltaire en Rousseau de geestelijke vaders waren, de eerste van de Girondijnen, de tweede van de Montagnards? En wierp mijn criticus tegen, dat »geesel Gods" dan toch te sterke uitdrukking is, dan sta hier de vraag, of de geesel van spot en satire niet nog dieper striemt, dan de geesel, die uit koord is gevlochten? Alsook, of Voltaire en Rousseau daarom minder »geesels" in strengen zin zijn geweest, omdat ze niet met eigen hand het schavot hebben opgericht, maar anderen tot de razernij, die in de guillotine-koorts uitbrak, hebben gedreven?

ming van één enkel man als Bilderdijk of Groen van Prinsterer heel den loop der wetenschappelijke ontwikkeling op menigerlei gebied zou gewijzigd hebben? En is het niet klaar als de dag, hoe de benoeming van een Hofstede de Groot te Groningen, van een Scholten te Leiden en van een Opzoomer te Utrecht waarlijk niet voor zoo gering deel den gang der geesten beheerscht heeft. Dat mannen als Bilderdijk en Groen van Prinsterer, ook zonder ambt, tóch invloed oefenen, is volkomen waar. Ook in hun ambteloos woord school stoere kracht. Maar wel verre dat Gij U op dit notoire feit tot vrijspraak van het Liberalisme zoudt mogen beroepen, komt het gepleegde onrecht juist door dezen *ambteloozen* invloed in te scheller licht te staan. Indien toch deze mannen reeds door hun roepen *van den wal* zulk een ongemeenen invloed op de beweging van het »schip van Staat" uitoefenden, wat zou dan de macht van dien invloed wel geweest zijn, zoo ook hun op hunne beurt het stuurrad in handen ware gegeven, om den koers te bepalen, die het schip nemen zou.

En vraagt Gij mij, of ik dan zou willen dat de Overheid die immers ook in mijn stelsel een overtuiging bezit, met onverschillig oog de ontwikkeling der religie, der zedelijkheid en der wetenschap aanzag? Deed ik dát, mijn oude vriend Dr. Hoedemaker, zou volkomen gelijk hebben, dat mijn plaats aan Uwe zijde op het terrein der revolutie was; nu niet wat de illiberale *practijk* uwer geestverwanten aangaat, maar wat het *beginsel* betreft. Maar dit is mijn standpunt dan ook *volstrekt niet*. Integendeel, m. i. is de Overheid wel ter dege geroepen, om zorg te dragen, dat de *ware* religie bloeie, de van God verordineerde zedelijkheid tiere, en de echte wetenschap in wasdom winne. Bleek dan ook, dat de Overheid door haar actief optreden de *ware* Religie bevorderen, de *dege* zedelijkheid besproeien, en de *echte* wetenschap kweeken kon, ik zou zonder aarzelen achten dat het haar plicht was, dien weg in te slaan. Nu daarentegen God ons in de Historie toont, hoe de ware Religie dán alleen frisschen bloei kent, zoo ze aan de Belijders wordt overgelaten, hoe de zedelijkheid dán alleen op echten wortel stoelt, zoo het verantwoordelijk besef der Burgerij door geen staatsvoogdij

arm ontmoetten er elkander, omdat God die beide als onmisbare bestanddeelen in ons éene Volksleven schiep.

Vreeze noch zorg heb ik daarom voor onze toekomstige ontwikkeling. Een conservatief die naar ons overkomt, wordt *eo ipso* antirevolutionair; want men kan nu eenmaal zelfs de grondbeginselen van ons Program niet beamen, zonder reeds daardoor *tegen* de beginselen der Revolutie *voor* de eeuwige beginselen van het Woord van God gekozen te hebben. En al geef ik U toe, dat zoomin onze partij als de uwe het gevaar ontkomen kan, dat hier of ginds »een valsche broeder" zich in haar uniform steekt, toch zal dit altijd zóó hooge zeldzaamheid blijven, dat de invloed van zulk een politiek *hypocriet* op de massa onzer vrienden zonder invloed blijft. Op het gehalte onzer kiezers zal het ten slotte toch altoos weer aankomen, en in het cijfer onzer kiezers telt het *on*zuivere, hypocriete element voor minder dan nul. Ge gaaft dit zelf toe, toen Ge den Voorzitter van de Deputatenvergadering in het beeld der drie Schikgodinnen teekendet, en wierpt al te wreed dit uw sierlijk beeld met eigen hand omver, toen Ge aan het slot van uw opstel diezelfde drie Schikgodinnen ons voorsteldet als nu »*vastgeboeid in de conservatieve kluisters*" van hen, wier levensdraad ze immers voor het afsnijden hadden. Och, de zaak zelve spreekt te duidelijk om nog betoog te behoeven, dat de Antirevolutionaire partij wel conservatief *moet* zijn, omdat ze voor een *historisch* verleden opkomt, maar ook nooit anders dan conservatief in *democratischen* zin *kan* wezen, omdat ze op het eigenlijke volk in zijn *lagere*, en daarom *breedere* rangen rust.

Meer, Hoog EdelGestrenge heer, verg ik van uw aandacht niet.

Alleen zij mij als postscriptum nog een enkel woord gegund over wat ik zou willen noemen *een persoonlijk feit*.

Hiermeê doel ik niet op wat Ge schreeft over den ironischen glimlach, waarmee menig Deputaat mijn verzekering zou hebben aangehoord, dat »het Roomsche systeem van staatsrecht in ons vrije Nederland toch nimmer zal triumfeeren"; want gulweg geef ik U toe, dat voor Nederland evenzeer de tijd voorbij is, om ooit weder in

de geheelheid van zijn nationaal bestaan calvinistisch te worden. Slechts vergist Ge u, zoo Gij waant, dat hiermêe *mijn* levensideaal zou vernietigd zijn. Immers reeds sinds 1869 stelde ik steeds het feit op den voorgrond, dat ons volk thans uit drie bijna gelijke deelen bestaat, en dat slechts zúlk een staatkunde recht van bestaan in een *gemengd* volk heeft, die met het goed en deugdelijk burgerrecht van elk deze drie deelen rekent.

Neen, het persoonlijk feit schuilt in uw slot.

Daar schreeft Ge :

Er zijn mannen, die haken naar macht of gezag alleen omdat die hun de gelegenheid verschaffen om hunne beginselen toe te passen; er zijn anderen voor wie het genot aan de uitoefening van macht of gezag verbonden op zich zelf reeds de grootste voldoening is. *Voor de gemoedsrust van Dr. Kuyper is het zeker te hopen dat hij tot de laatsten behoort.* Want anders is het toch inderdaad te vreezen dat »de macht der liefde waardoor de voorhoede zijner partij het onuitputtelijkst geduld bezit om hare achterhoede in te wachten" bij hem op te zware proef zal worden gesteld.

Te haken naar macht en invloed, ten einde zijn beginselen te doen zegevieren, geldt U dus als blijk van *edelen* zin. Macht alleen om *de macht* te begeeren, verraadt Uws inziens een *slecht* karakter.

Toch *hoopt* Gij voor mijn gemoedsrust, dat ik tot dezulken behooren zal, die in het *laatste* heil zoeken.

Gij *hoopt* derhalve, uit bezorgdheid voor de verstoring van mijn gemoedsrust, dat ik, zoo het ooit tot strijd in den boezem mijner partij kwam, *slecht* zou blijken, of *slecht* zou worden.

Gun mij, Hoog Edelgestrenge Heer, de openhartige verklaring, dat, bij aldien zulk een toewensching aan uw politieken tegenstander in uw edel hart de giftige vrucht der *autonome zedeleer* is, ik haar deswege nog dieper, dan eer ik uw opstel las, verfoei!

»Eer is teer" koos ik als titel voor dit opstel. Thans zal dit opschrift U geen raadsel meer zijn.

Ik heb, onder betuiging mijner hoogachting, de eer te zijn,

HoogEdel Gestrenge Heer,

Uw dw. dienaar,
KUYPER.

AMSTERDAM, 20 Juni 1889.

Naschrift bij de noot op blz. 7.

Bedoelde critiek komt voor in no. 5715 van het *Weekblad van het Recht*. Deze critiek deed mij genoegen, niet slechts inzooverre ze gespeend was aan alle ironie en zelfs van waardeering blijk droeg, maar meer nog, omdat ze op *de hoofdzaak* kwam. Toch kan een viertal korte opmerkingen volstaan, om den geachten schrijver te doen gevoelen, om wat reden zijn critiek mij *niet* uit het veld slaat.

Ten eerste maakt de geachte criticus er captie op, dat ik o. a. Voltaire en Rousseau noemde als de mannen, »door God als geesel gebruikt, teneinde de Monarchen en Regenten te vernederen en te straffen voor de zonden, die ze aan *zijn* volkeren en tegen Hem hadden begaan". Immers, zoo wordt opgemerkt, Voltaire en Rousseau stierven reeds in 1778; hoe konden ze dan in 1789 een geesel Gods zijn? Tegen het feitelijke in deze opmerking is geen bedenking. Voltaire overleed op 31 Mei en Rousseau op 2 Juli 1778 daaraanvolgende. De conclusie daarentegen wraak ik. Of eindigt de werking van iemands geest en woord dan met zijn sterven? Geldt niet eer omgekeerd de regel, dat bij een *eminent* man eerst na zijn sterven »de volle energie aan de macht van zijn woord wordt gegund"? Of door wien is, *in casu*, ooit in ernst betwist, dat Voltaire en Rousseau de geestelijke vaders waren, de eerste van de Girondijnen, de tweede van de Montagnards? En wierp mijn criticus tegen, dat »geesel Gods" dan toch te sterke uitdrukking is, dan sta hier de vraag, of de geesel van spot en satire niet nog dieper striemt, dan de geesel, die uit koord is gevlochten? Alsook, of Voltaire en Rousseau daarom minder »geesels" in strengen zin zijn geweest, omdat ze niet met eigen hand het schavot hebben opgericht, maar anderen tot de razernij, die in de guillotine-koorts uitbrak, hebben gedreven?

Ten tweede is deze criticus van oordeel, dat ik ten onrechte 1789 met 1793 heb verward. Naar aanleiding van een soortgelijke opmerking las men in de *Standaard* van 17 Juni '89 dit entrefilet.

⁂ *1789 en 1793.*

Naarmate het jaar voortschrijdt, nemen de betuigingen van sympathie met de beginselen der Fransche Revolutie toe.

Ook het *Nut*, zelf uit den stroom dier Revolutie geboren, bleef niet achter; en geen minder dan Prof. Van Hamel was bij het ontsteken van dit reukoffer haar redenaar.

Ook hij volgde daarbij de bekende methode: 1789 is schoon, maar 1793 en wat daarna gevolgd is, kappen we af. En dan wordt opgesomd al wat we aan betere en meer publieke behandeling van zaken sinds dat jaar van goede heugenis danken.

Deze theorie, om 1789 te isoleeren van 1793, is de theorie van *Artis.*

Ga maar eens naar het tijgerhok.

Vindt ge ook niet, dat die pasgeboren tijgertjes allerliefste diertjes zijn? Om er meê te spelen, en als men ze houdt, om er meê van hotel naar hotel te reizen!

Maar pas op, als dat in 1889 geboren tijgertje in 1893 vier jaar oud zal zijn.

Speel dan niet langer; want het tijgertje van '89 zou heusch niet meer met u spelen.

Met één sprong was hij over u en drukte hij u met den klauw de borst in.

Maar toch, heer Van Hamel, zal de man in *Artis* u zeggen, dat het woeste dier van 1893 *wel terdege hetzelfde is* als dat eens zoo lieve tijgertje van '89.

Dit beeld ontslaat mij voorshands van verder verweer. Want wel roept de schrijver dezer critiek tegen mij het gezag op van La Ferrière; maar mag ik daartegenover dan het gezag van Groen van Prinsterer plaatsen, wiens betoog op blz. 285—321 van zijn *Ongeloof en Revolutie* weerlegd zou dienen te zijn, eer La Ferrière mij omverwierp.

In dit betoog toch heeft Groen van Prinsterer opzettelijk aangewezen, hoe 1793 bij recht van logische genesis uit 1789 voortkwam.

Ten derde, de schrijver geeft niet toe, dat de Liberalisten hier te lande in hun hart het Revolutiefeest meêvieren, maar zich met het oog op de politieke gesteldheid onzes volks bij de uiting hunner

verzwakt wordt, en hoe de echte wetenschap dán het fierst het hoofd opheft, als ze zonder krukken op eigen beenen mag loopen, gelijk dit oudtijds het geval was, — nu concludeer ik, dat de Overheid juist krachtens haar roeping om als *Dienaresse Gods* haar Koning te dienen, zondigt tegen Hem, zoo dikwijls ze door staatsinmenging de vrije ontwikkeling op dit drievoudig heilige erf stoort.

Uw slotopmerking levert bewijs voor de scherpte van uw blik. Gij ziet toch in en spreekt het uit, dat in de laatste jaren zeker deel der Conservatieven zijn steun aan de Antirevolutionaire partij bood, en dat zeer kennelijk bij deze meer conservatieve geesten de toeleg uitkomt, om het democratisch element in de antirevolutionaire partij aan banden te leggen. Ook vermoedt Gij niet ten onreehte, dat deze conservatieve sympathiën mij soms pijnlijke oogenblikken bezorgen. Ja, dat *al* te sterke invloed van deze sympathiën ten leste op verbastering van den antirevolutionairen stam zou kunnen uitloopen.

Toch geeft Gij ook bij deze fijne opmerking te veel vat op U, dan dat ik mij het genoegen ontzeggen zou, ook op dit punt met U af te rekenen.

En dan kom ik al aanstonds op tegen uw zonderlinge vergelijking van den strijd op *kerkelijk* met dien op *staatkundig* gebied. Vat Gij dan metterdaad het verschil niet tusschen beide? In de Kerk mag ik dáárom niet gehoorzamen aan eene organisatie, die de souvereiniteit van Christus in zijn kerk vernietigt, omdat de Kerk »*de vergadering der geloovigen*" is; en reeds het enkele denkbeeld van een vergadering van »geloovigen", die heult met wie Christus souvereiniteit in zijn Kerk aanrandt, een *contradictio in terminis* zou zijn. In den Staat daarentegen leven we niet als »*geloovigen*", maar als *burgers* mét ongeloovigen saâm, en ben ik dus van alle verantwoordelijkheid voor den gang van het staatsbestuur, mits ik als kiezer mijn plicht doe, vrij. Ook wat Gij mij aanwrijft, als had ik »de Kerk bestormd" werp ik verre van mij. Toen onze vaderen tot het inzicht kwamen, dat ze niet langer onder de Pauselijke Hierarchie móchten verkeeren, hebben ook zij niet de Kerk »bestormd", maar eenvoudig

het venster geopend en de frissche lucht weer binnengelaten. Revolutie en Revolutie, Gij stemt mij dit toe, zijn ook in de Kerk *twee*. Wie ongemerkt, in de stilte van het paleis, den Vorst onttroont, zonder dat er een druppel bloeds vergoten wordt of een enkele oproerkreet op straat wordt vernomen, pleegt wel terdege *Revolutie*. Dit nu hebben uw geestverwanten gedaan, toen zij ongemerkt en heimelijk den Christus in zijn Kerk ontroond hebben, en de Synodale macht in zijn plaats stelden. En als nu trouwe aanhangers van den onttroonden Koning weer den moed grijpen, om in het Paleis en op straat voor hun Koning te gaan roepen, en het er voor over hebben, dat ze deswege gehekeld, vervolgd en gesmaad worden, dan plegen deze mannen *geen* revolutie, maar doen ze slechts hun *plicht*. Welnu, zoo deden en doen wij. Wij hebben eerst jaren lang alle ons ten dienste staande middelen uitgeput, om uwe geestverwanten van verkeerdheid te overtuigen en ze te bewegen, dat ze den Christus weer als Koning in zijn Kerk zouden huldigen. En eerst toen men ons, in plaats van ons hierin ter wille te zijn, dwingen wilde, om aan deze onttrooning van onzen Koning *zelf medeplichtig te zijn*, hebben we den moed gehad, om in het Paleis en op straat weer voor onzen Koning uit te komen, en getroosten we ons thans met blijdschap al den druk en de geldelijke offers, al den smaad en de vervolging, waaraan deze stap ons blootstelt. Goede rechtsgeleerden zouden dit *Loyauteit* noemen, maar noem Gij het dan ook geen *Revolutie*. Het is juist het *tegendeel* er van. Het krachtigst protest dat ge *tegen* Revolutie in de Kerk kunt indienen.

Reeds uw parallel tusschen mijn strijd op kerkelijk en staatkundig gebied gaat dus mank. En wat nu betreft uw qualificatie van de conservatieve elementen in de Antirevolutionaire partij, als ware het konterfeitsel dezer mannen geleverd in het beeld van lieden, die »voor de godsvrucht vrijwel onverschillig, van cynisme moeielijk zijn vrij te pleiten," heusch ze doet geen eere aan de lens in Uw photographisch apparaat. Toch is het mij geen raadsel, hoe Gij dit onjuiste conservatiëve beeld op uw collodionplaat opvingt. Sinds een tiental jaren toch hebt Gij in den kring uwer geestverwanten een groepje gewezen conservatieven ontmoet, die zich *niet* bij ons maar

bij U aansloten, en wier portret in den Cynicus, voor alle religie onverschillig!" treffend juist door u gemaald is. Het is wat Groen van Prinsterer ons van de voormalige conservatieve partij zoo gedurig voorhield. Er waren tweelingbroeders in haar schoot: Ezau de cynicus en Jacob de schuchtere. En nu is zeer zeker, conform Groen van Prinsterers profetie, de *fractie-Foreest*, gelijk hij ze gaarne noemde, ten slotte bij het antirevolutionaire hoofdcorps aangekomen, maar de »cynische Ezau" dacht er niet aan om onze haven op te zoeken. Die zette zijn scheepke op het Liberalistisch strand. Maar al begrijp ik deswege uitnemend, hoe Gij, door de kennismaking met zoo heterogeen element in eigen kring, U zijt gaan inbeelden, dat zóó nu »een conservatief" er uit zag, en dat dus zóó ook de Conservatieven op de Deputaten-vergadering moesten wezen, toch teeken ik tegen zoo bedenkelijke verwarring van personen protest aan. Van wat slag de conservatieven zijn, die met *Uw* partij meegaan, zag men nog onlangs uit wat de zoogenaamde *Nationale Unie* in de residentie deed. Maar zóó zijn de conservatieven van de fractie-*Foreest* niet. En als Gij ook maar één hunner, al was het Mr. Huber, die zelfs geen *Standaard* meer leest, U nog langer in dit beeld van den »cynischen Gallio" gingt voorstellen, zoudt Gij ongemerkt schuldig worden aan roof van den goeden naam uwer medeburgers. Neen, zelfs een man als Mr. Huber, hoever ook zijn conservatieve sympathien gaan, is uit overtuiging des harten belijder van den Christus en heeft geen druppel cynisme in zijn bloed.

Bovendien, geheel uw tegenstelling lijdt aan onjuistheid. Democratische en Conservatieve neigingen staan na den keer, die in de denkbeelden kwam, zoo weinig principieel tegen elkander over, dat Lord Churchill tot óver Engelands grenzen ons het beeld toont van den *democratischen* concervatief. Vooral U, die dit concervatisme van de Antirevolutionaire partij in verband met de Roomsch-Katholieke Kerk bespraakt, kon dit verschijnsel niet ontgaan zijn. Niet toch in Amerika alleen zoekt de Roomsch-Katholieke geestelijkheid haar kracht in het opkomen voor de rechten en vrijheden des volks. Ook aan den Rijn gaf Bisschop von Ketteler het sein tot deze democratische zwenking en zijn opvolger Bisschop Moufang arbeidde voort

in zijn geest. Geloof mij, ook de conservatieve machten in Europa hebben *iets geleerd*, en deels uit zucht naar zelfbehoud, deels uit mededoogen, zich even hartelijk tot de lagere volksklasse gekeerd, als de *bourgeoisie satisfaite* zich van haar afwendde. Gij weet hoe Dr. Schaepman ten onzent op Roomsch-Katholiek terrein dezelfde geestesrichting vertegenwoordigt, en hoe hij en alle conservatief, die dit beter spoor insloeg, hiermeê inging tot den oogst der denkbeelden, die Groen van Prinsterer gezaaid had; Groen, de *principieele* conservatief bij uitnemendheid, maar in *democratische* rijpheid voor geen Lord Churchill onderdoend.

Welnu, in dien goeden, nobelen zin van het woord wensch ook ik, als goed Antirevolutionair, tevens goed Conservatief te wezen. Stellig uitgedrukt noemt onze partij zich de *Christelijk-historische*, en het is dit *historisch* gewordene *Christelijk* element, dat wij als de Heiligheid onzes Heeren in het hart van ons volk conserveeren willen, en dat door uw geestverwanten aanhoudend met uitroeiing bedreigd wordt. Komt hier nu bij, dat dit *Christelijk* element nog steeds warmer gewaardeerd wordt door *de armeren* naar de wereld, dan door de machtigen en aanzienlijken in den lande, hoe kan het dan anders, of deze *Conservatie van het Christendom* in onze natie moest van zelf steun zoeken in den breederen kring van Prins Willems »kleyne luyden", en reeds uit dien hoofde noodwendig *democratisch* getint zijn.

Dat bij deze geleidelijke ontwikkeling der geesten een gewezen Bedienaar van het Evangelie er meer zijn ideaal in zocht, om met de Galileërs van Genesareth's meer, dan met de machtigen in Jeruzalem één van zin en ziel te zijn; en dat omgekeerd mannen van hooge geboorte en positie meer op beteugeling van het radicalisme, dat de lagere klasse steeds aankleeft, bedacht zijn, bemoeilijkt de gemeenschappelijke handeling wel soms, maar maakt daarom dit gezelschap nog niet tweedrachtig. Veeleer was het mij altoos een genot op onze steeds druk bezochte Deputaten-vergaderingen, de heirschare van deze »kleyne luyden" liefelijk doormengd te zien met de edelen onzes volks; niet als een dooreenmengeling van twee *strijdende*, maar als een samenstrengeling van twee elkaar *aanvullende* elementen. Rijk en

feestvreugde temperen. Hiertegen merk ik op, dat Prof. Van Hamel in zijn keurige speech ter opening van de Jaarvergadering van het *Nut* (Zie *Handelsblad* van 13 Juni j.l.) in dit geding mijn getuige *à décharge* is; zij er verder op gewezen, hoe heel onze liberalistische pers steeds partij kiest voor wie in Frankrijk aan den draad van 1789 voortweven; zij opgemerkt, hoe, Thorbecke vooraan, elk liberaal schrijver over Staatsrecht steeds het jaar 1789 in zijn beginselen toejuicht; en zij ten slotte aan het *Weekblad van het Recht* in dit eigen nummer 5715 herinnerd, als het jongste pleidooi voor dezelfde beginselen. Dat desniettemin hier te lande enkel het *Radicaal Weekblad* een *Revolutie-nummer* uitgeeft, is mij bewijs, dat de Liberalistische geestverwanten vooralsnog het vuurwerk liever onafgestoken in de kast bergen.

En ten vierde somt de geachte beoordeelaar van mijn redevoering een achttal zaken op, die sinds 1789 als vrucht van de Revolutie, die toen plaatsgreep, aan de volkeren toekwamen. Toch zegt dit niets tegen mijn stelling. Ook door mij toch is erkend, dat er in 1789 veel vallen moest, dat vloekte tegen de gerechtigheid, en dan ook metterdaad viel. En voorts, dan eerst zou dit de schuld van 1789 schoon wasschen, zoo bleek 1°. dat het Calvinisme niet reeds lang in het stellen van de meesten dezer eischen was voorgegaan; 2°. dat ze zonder 1789 niet nog beter tot hun recht waren gekomen; 3°. dat de actie, die van 1789 uitging, niet andere kwalen in het leven riep, die op nieuwe onderdrukking, slechts in anderen vorm, uitliepen; en 4°. dat de verdwijning van wat op te ruimen viel, metterdaad aan de *beginselen* van 1789 te danken was. Dit laatste nu betwist onze partij. Van antirevolutionaire zijde is nooit gepleit voor het *ancien régime,* maar te beslister opgekomen tegen den oorsprong van het gezag, gelijk dit in de beginselen van 1789 geleeraard is. Eerst zoo onze Liberalisten over *dit* punt den strijd willen aanbinden, komen we dus verder. Het »*Ni Dieu ni Maître*" is metterdaad de later pas uitgegalmde formule voor hetgeen reeds in 1789, wat den oorsprong van het gezag betreft, in de revolutionaire beweging drijfkracht was.